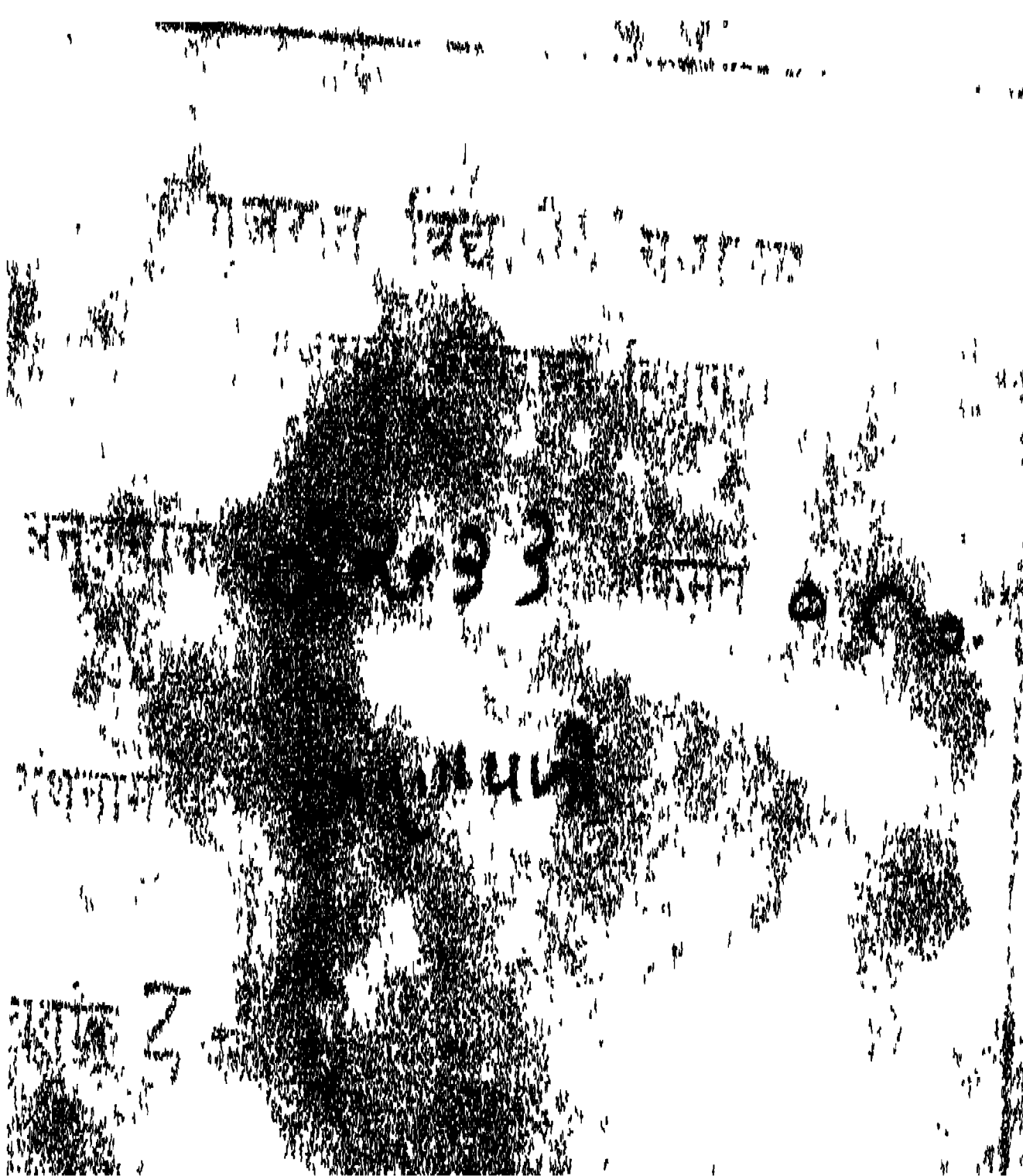

બાણીવલી

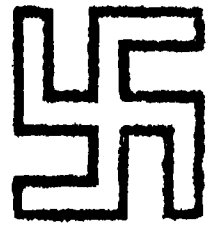
લે. ધીરજલાલ દોડરશી શાહ.

બાણવળી

: લેખક :

ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ

: સોલ એજન્ટસ :

ધી જ્યોતિ કાર્યાલય લીમીટેડ

અમદાવાદ અને મુંબઈ

: પ્રકાશક :

ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ
૮૨, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ-૨

૧૦-૨-૪૦

આઠ આના

: મુદ્રક :

ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ
જયે તિ મુદ્રશાલય : જુમ્મામસ્જીદ સામે : અમદાવાદ

પહેલી આવૃત્તિનું નિવેદન

કુથા વાંચવી કેને ન ગમે? એમાંયે પોતાના જ દેશના એક મહાન કલાપ્રેમી સેનાપતિના જીવનના રોમાંચક કિસ્સાઓ હોય તો?

વિમળશાહની જીવનકથા એવી જ એક જીવનકથા છે. ગૂજરાત જ્યારે સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર હતું, અને તેના સુપુત્રો પોતાના સાહસથી, શૌર્યથી, કલાથી, કાર્યદક્ષતાથી જીવનની ઊંચામાં ઊંચી કક્ષાએ પહોંચી શકતા, તે સમયનો એમાં ચિતાર છે.

એક વણિકપુત્ર ગામડામાં ગરીબાઈને ખોળે ઉછરતો મોટો થાય છે; બાણવિદ્યા ઉપર કાબૂ મેળવે છે; મહારાજા ભીમદેવને પ્રસન્ન કરે છે; અને દંડન્યાયકની પદવી પ્રાપ્ત કરે છે. પોતાના પુરુષાર્થથી તે ઉત્તરોત્તર વિશેષ જ્ઞાતિ મેળવતો જાય છે, અને એ વસ્તુ અન્ય અધિકારીઓના હૃદયમાં ઈર્ષ્યાની આગ જગાવે છે. આથી તેની એક પછી એક આકરી કસોટી થાય છે; પરંતુ એ વીર પુરુષ દરેક કસોટીમાંથી અણિશુદ્ધ પસાર થાય છે. આવા અટપટા સંજોગોમાં

તે પાટણ છોડી ચંદ્રાવતી જાય છે અને તેને સર કરે છે; છતાં પોતાના સ્વામી પ્રત્યેની અડગ વફાદારીને આગળ કરી, ત્યાં એમનો જ વિજયધ્વજ ફરકાવે છે.

ચંદ્રાવતીને એ મનોહર નગરી બનાવે છે; અને પાસે જ રહેલા આબૂ પર્વત ઉપર કોતરાણીમાં અજોડ એવાં આરસપહાણનાં ભવ્ય મંદિરો બંધાવે છે. ૧૮ ફીટ ૩૦ ઇંચ રૂપિયાના બર્થે બંધાયેલાં એ મંદિરો ગૂજરાતનું ગૌરવ છે. આજે પણ જગતભરના પ્રવાસીઓને તે ગૂજરાતના ભવ્ય ભૂતકાળની યાદ આપી મુગ્ધ કરે છે.

આવા એક મહાગૂજરાતીની જીવનકથાથી ગૂજરાતનાં દરેક કુમાર કુમારિકા વાંકેશ થાય તે માટે આ નમ્ર પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

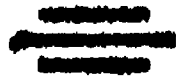
આ જીવનકથા તૈયાર કરવામાં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત ‘દ્વાશ્રય મહાકાવ્ય’ (ગૂ. ભાષાંતર), શ્રી લાવણ્યસમય ગણિતકૃત ‘વિમલ પ્રબંધ’ (સં. ૧૫૬૮), શ્રી મેરુતુંગાચાર્યકૃત ‘પ્રબંધ ચિતામણી’, એલેક્ઝાન્ડર કિન્લૉક કાર્જસકૃત ‘રાસ માળા’ તથા બીજાં પણ કેટલાંક પુસ્તકો અને લેખોનો આધાર લેવામાં આવ્યો છે; તે બધાનો આ સ્થળે આભાર માનું છું. આશા છે કે દરેકને આ જીવનકથા રસદાયક થઈ પડશે અને વિમળશાહના જીવન સંબંધી વિશેષ જાણવા તથા એમણે બંધાયેલાં અનુપમ મંદિરોની યાત્રા કરવા પ્રેરણા કરશે.

અમદાવાદ
તા. ૧૪-૧-૩૫

}

ધીરજલાલ ટાકરશી શાહ.

બીજી આવૃત્તિનું નિવેદન

ચાર વર્ષ પહેલાં સયાજીબાલસાહિત્યમાળામાં ‘વિમળશાહ’ નામની કુમારોપયોગી કથા લખેલી. તેની તમામ નકલો ખપી જતાં કેટલાક સુધારા વધારા સાથે ‘બાણાવળી’ એ નામથી આજે નવા સ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે.

આશા છે કે કુમારોને તે ખૂબ જ ગમશે.

સુખર્ષ
તા. ૧-૨-૪૦

} ધીરજલાલ ટાકરશી શાહ

સાંકળિયું

૧ શાબાશ બાણાવળી	.	.	.	.	૩
૨ યુગદર્શન	.	.	.	.	૬
૩ કુમારજીવન	.	.	.	.	૧૪
૪ લગ્ન	.	.	.	.	૧૬
૫ સફળ સેનાપતિ.	.	.	.	.	૨૭
૬ મૃધ્યાની આગ	.	.	.	.	૩૫
૭ પોલાદી પંજમાં	.	.	.	.	૪૦
૮ મહલયુદ્ધ	.	.	.	.	૪૬
૯ દાવ પર દાવ	.	.	.	.	૫૦
૧૦ વિમળશાહની વિજયયાત્રા	.	.	.	.	૫૮
૧૧ ઉદારતાની અવધિ	.	.	.	.	૬૪
૧૨ અજોડ કલાકાર	.	.	.	.	૬૮
૧૩ અપૂર્વ કળા	.	.	.	.	૭૬
૧૪ જીવનસંધ્યા	.	.	.	.	૮૪

બાણવળી

શાખાશ બાણવળી !

[૧]

૪ ૪ ૪

પાટણમાં આજે ઢંઢેરો પીટાયો હતો કે સાંજે દુર્લભસરોવરની પાળે વીરોત્સવ ઉજવાશે.

બધા લડવૈયાઓ પોતપોતાનાં તીરકમાન તેમજ ખીજાં શસ્ત્રો સજ્જ કરી રહ્યા હતા, ને સમયે દગો ન દે તે ખાતર પ્રથમ તેનો ઉપયોગ કરી જોતા હતા.

સૂર્ય અસ્તાચળ તરફ નમ્યો કે સરોવરની પાળ ઉપર બધી તૈયારીઓ થવા લાગી. રસ્તાઓ ઉપર પાણીનો છંટકાવ થયો. સરદારો અને અમલદારો માટે ખેસવાનાં સ્થાનો યોજાયાં.

મહારાજ ભીમદેવ માટે મધ્યમાં સૌથી ઊંચે એક સિંહાસન મૂકવામાં આવ્યું.

પંચરંગી પહેરવેશમાં પ્રજાજનો આવવા લાગ્યા, અને સારી રીતે જોવા મળે તે ખાતર સહુ આગળ જવાને ધસવા લાગ્યા.

ધીરે ધીરે પાટણના વીર યોદ્ધાઓ પણ આવવા લાગ્યા. તેઓએ સુંદર લશ્કરી પોષાક પહેર્યો હતો. કમર ઉપર કટારી ને તલવાર લટકાવી હતી. પીઠ પર તીરોથી ભરેલાં બાથાં લટકતાં હતાં. ખભા ઉપર મજબૂત વાંસનાં બાણ ભરાવેલાં હતાં. મોટી મોટી મૂંછો મરડતા તેઓ રુઆબમાં ચાલ્યા આવતા હતા. એમની આંખો લાલધૂમ હતી. કાચોપોચો માણસ તો એ જોઈને જ ડરી જાય !

એવામાં શ્રીદત્તશેઠ આવ્યા. તેમની પાછળ કેટલાક શેઠિયાઓનું ટોળું આવ્યું.

થોડીવાર પછી અધિકારી વર્ગ આવ્યો. તેમાં કોષાધ્યક્ષ તથા ન્યાયમંત્રી સૌથી આગળ ચાલતા હતા.

સેનાનાયક સંગ્રામસિંહ સૌની સરભરા કરતા ને યથાયોગ્ય સ્થાને બેસાડતા હતા. બધું

તૈયાર થઈ ગયું હતું, કેવળ મહારાજની રાહ જોવાતી હતી.

નેકી પોકારાઈ ને મહારાજ ભીમદેવ રાજ્યગુરુ તથા મહામંત્રી સાથે પધાર્યા. પાછળ મહારાજનો નિમકહલાલ અંગરક્ષક સામન્ત ચાલતો હતો.

મહારાજએ રૈશમી અને જરીથી ભરેલાં વસ્ત્રો પહેર્યાં હતાં. એમનો ભરાવદાર ચહેરો તેજથી ઝળહળતો હતો. કિંમતી હીરા ને મોતીના કંઠા ગળામાં પડ્યા હતા. મહારાજ સિંહાસને બિરાજ્યા ને સત્કાર માટે ઊભા થયેલા બધા બેસી ગયા.

વીરોત્સવની ક્રિયા શરૂ થઈ. અનેક જાતની રમતો રમાવા લાગી. મદલકુસ્તી, દોડવું, ઘોડે-સવારી, ફૂદવું, પટાબાજી વગેરે રમતો પૂરી થઈ. હવે તીરંદાજનો સમય આવ્યો.

મહારાજ પોતે બાણાવળી હતા, તેથી આ રમતમાં બહુ રસ લેતા. કોઈ ચાલાક તીરંદાજ મળી આવે તો નિહાલ કરી દેતા.

દૂર એક ઊંચા વૃક્ષ ઉપર નિશાન મૂકવામાં આવ્યું હતું. તે વીંધવાની શરત હતી.

લડવૈયાઓ આવવા લાગ્યા ને મહેનત કરવા લાગ્યા, પણ કોઈ વીંધી ન શક્યું! જેટલી હોંશથી આગળ આવ્યા હતા, તેટલી શરમથી સૌ પાછા ફર્યા!

મહારાજ મલકાતા મલકાતા એ જોઈ રહ્યા હતા. સરદારો આવ્યા. એ પણ નિરાશ થઈ પાછા ફર્યા. અમલદારો પણ થાક્યા.

મહારાજએ અધિકારીઓ તરફ નજર કરતાં કહ્યું: “શું પાટણવાસીઓનું પાણી ગયું?”

તેજ ઘોડાને ચાપૂક ન જોઈએ, કેવળ ઈશારો જ ધણો છે. ઉપરના શબ્દો સાંભળી એક યુવાન એકદમ ઊઠ્યો ને મહારાજની સામે આવીને ઊભો રહ્યો.

“આજા હોય તો સેવક તૈયાર છે. પાટણનાં પાણી ચઢ્યાં છે કે ઊતર્યાં છે, એ ખતાવવાની મારી હોંશ છે.” તેણે કહ્યું.

બધા મૂંઝમાં હસવા લાગ્યા. સરદારોને લાગ્યું કે આ યુવાન શેખીખાર છે.

“યુવાન! હોંશ પૂરી કરી શકો છો, પણ જો જો શરમાવું ન પડે!” મહારાજ હસ્યા.

તે યુવકને આ કટાક્ષે ખમણું જોર ચઢાવ્યું.
એણે બાણ ઉપર તીર મૂકી ઠેઠ કાન સુધી
પણછ ખેંચી તીર છોડ્યું.

ટં.....ગ. તીર સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે
નિશાન વીંધી દૂર ચાલ્યું ગયું.

બધેથી હર્ષના પોકારો ઊઠ્યા: “શાખાશ!
બાણાવળી!”

યુવકે બાણને ભૂમિ ઉપર મૂકી
મહારાજને પ્રણામ કરતાં કહ્યું: “મહારાજ! હજી
પણ હું વધારે તીરંદાજ ખતાવી શકું છું.
જમીન ઉપર બાળકને સુવાડી ઉપર એકસો
આઠ પાનની થોકડી મૂકો ને કહો તે પાન
વીંધી નાખું! અરે! વલોણું વલોવતી સ્ત્રીના
કાનની ઝબુકતી ઝાલ [એરીંગ] વીંધું છતાં
એને જરાયે ધસારો ન લાગે!”

મહારાજ તો આવી વાતના શોખીન હતા.
તે યુવકની તીરંદાજ જોઈ ખુશ થઈ ગયા હતા.
એમણે યુવાનની પરીક્ષા કરવા માટે તેવી
તૈયારી કરવાનો હુકમ આપ્યો અને યુવાનને
પાંચમું પાન વીંધવા આજ્ઞા કરી.

સિપાઈઓએ બાળકને સુવાડી ઉપર પાન મૂક્યાં.

યુવાને ખરાખર નિશાન તાકી તીર છોડ્યું. પાંચમું પાન વીંધીને તીર ચાલ્યું ગયું.

સૌના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. એ જ વખતે બીજે એક યુવાન પણ મેદાન ઉપર આવ્યો. તેણે પણ ઘણી રમતો ખતાવી. તે પ્રથમ યુવકનો ભાઈ હતો.

રામ-લક્ષ્મણ જેવી આ ભાઈઓની જેડી ઉપર મહારાજ ભીમદેવ અત્યંત પ્રસન્ન થયા અને ખન્નેને પાસે બોલાવી પીઠ થાપડતાં પ્રજાજનોને ઉદ્દેશીને કહ્યું:

“પ્રજાજનો ! આજના અદ્ભુત બાણાવળી ખંધુઓ આપણા વીર મંત્રીના પુત્રો છે. તેમની બાણવિદ્યા જોઈને હું અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું. તેમાંના પ્રથમ વિમળને હું મારો દંડનાયક બનાવું છું, અને બીજા ભાઈ નેહને હું મારા સલાહકારક મંડળમાં દાખલ કરું છું. હું આશા રાખું છું કે તેઓ ગુજરાતના ગૌરવને ખૂબ દીપાવશે.”

પ્રજાજનોએ હર્ષથી તે જહોરાતને વધાવી લીધી. કેણુ હતા એ બે અદ્ભુત બાણાવળી ખંધુઓ ?

યુગદર્શન

[૨]

૪ ૪ ૪

ભારતની વૈભવભરી ભૂમિ ઉપર
ગિજનીના સુલતાન મહમ્મૂદના અરખી
ઘોડાઓના દાખલા પંદર પંદર વખત ગાજ
ગયા હતા. એ વખતે ભારત બીજા દેશો માટે
કામઘેનુ ગાય સમાન હતો. એક એક ચડાઇમાં
અરખી ઊંટોની પીઠ ઝૂકી જાય તેટલાં મણિ-
મુક્તા અને સોનુ-રૂપું લઈ જવા છતાં ભારતનો
વૈભવ ઓછો થયો ન હતો. અને એ જોઈને જ
પરદેશીઓ ફરીથી ખરછી, તીર, કૃપાણુ ને કટારીઓ
સજ્જ કરી રહ્યા હતા.

હજી તો યુદ્ધનો થાક ઊતર્યોયે નહોતો, ને

સોળમી વાર કેવળ ધનને ખાતર જ સુલતાન મહમ્મૂદ સૈનિકોને સજ્જ કરી આવી રહ્યો હતો. આ સોળમી વારની રણભેરીએ સૌરાષ્ટ્રની ભૂમિ ઉપર ગાજવાની હતી.

આ સમયે સૌરાષ્ટ્ર અને ગૂજરાતમાં પાટણ (અણહિલપુર) ના રાજ્યોની હાક વાગતી. પાટણને વસ્યે સૈકા તો જે જ પસાર થયા હતા; છતાં રાજરંગની કેટકેટલીયે અટપટી રમતો રમાઈ ગઈ હતી.

પાટણના સ્થાપક વીરકેસરી વનરાજ એકસો દશ વર્ષની વૃદ્ધ વયે ૬૦ વર્ષ રાજ્ય ભોગવી આરામગાહમાં પોઢી ગયા હતા. તેમને વિદાય થયે પૂરાં દોઢસો વર્ષ પણ ન વીત્યાં, ત્યાં આવડા વંશનો નાશ કરી નગુરો મુળરાજ ગાદીએ આવ્યો, અને સોલંકીનાં શાસન આરંભાયાં. પાપને માર્ગે મેળવેલી ગાદી પંચાવન વર્ષ ભોગવી એ મૃત્યુ શય્યામાં પોઢ્યો. એના પછી ચામુંડરાય ગાદીએ આવ્યો.

તેર વર્ષનો ટૂંક રાજ્યઅમલ ભોગવી તે સ્વર્ગે સીધાવ્યો અને વલ્લભરાજ આવ્યો. ફક્ત છ માસમાં જ તે મૃત્યુ પામતાં દુર્લભરાજે

પાટણની ગાદી ઉપર પગ મૂક્યો. બાર વર્ષ સુધી સિંહાસન શોભાવી તેણે શુકલતીર્થમાં વાસ કર્યો.

આજે યોધડિયાં વાગતાં હતાં મહારાજ ભીમદેવનાં. રાજ ભીમદેવ (પ્રથમ) શૂરવીર અને અભિમાની રાજ હતા, સરળ પણ એટલો જ હતા. આ રાજ શસ્ત્રવિદ્યામાં બહુ નિપુણ હતા અને બાણવિદ્યામાં તો એણે એવું નામ કાઢ્યું હતું કે બધા અને 'ભીમબાણાવળી' તરીકે જ ઓળખતા.

એ સમયે પાટણ એક અલખેલું નગર કહેવાતું. એમાં જૈનધર્મ અને શૈવધર્મનાં અનેક ગગનચુંબી દેવાલયો હતાં, જેની ધ્વજાઓ સદા આકાશમાં ઊડ્યા કરતી. વિદ્વાનો અને કલાચાર્યોનું પણ એ ધામ ગણાતું. એના વૈભવ ઉપર મોહ પામી દેશ દેશાવરના મુસાફરો અહીં જોવા આવતા.

મહારાજ ભીમદેવ પાસે તીરંદાજ તરીકે નામના કાઢનાર વિમળનો જન્મ આ જ પાટણમાં થયો હતો.

એના પૂર્વજો મૂળ શ્રીમાળ (આજના ભિન્નમાલ) નગરના રહેવાશી હતા; પણ

‘નીના’ નામના પુરુષના સમયમાં જીવનની દશા બદલાતાં તેઓ ગૂજરાતના ‘ગાંભુ’ ગામમાં આવીને વસ્યા હતા. અહીં તેમણે ધણું ધન પેદા કર્યું.

નીનાને ‘લહિર’ નામે એક વિદ્વાન અને શૂરવીર પુત્ર હતો.

આ પિતાપુત્રના જીવનકાળ દરમિયાન જ વનરાજે અણહિલપુર વસાવ્યું અને તેણે રાજ્ય ચલાવવા માટે યોગ્ય પુરુષોની તપાસ કરવા માંડી. એણે ગામડાંની ઘૂળમાં છુપાયેલાં આ બે રત્નોને પારખ્યાં અને તેમને પાટણમાં લઈ આવ્યો.

પિતાપુત્રની જોડલીએ રાજ્યની ઘણી ઉમદા સેવા બજાવી. વીર વનરાજે તેની કદર કરી, ‘સંડસ્થલ’ નામનું ગામ ભેટ આપ્યું.

પછી તો વર્ષો વીત્યાં. આવડા વંશનાં રાજ ગયાં ને સોલંકી આવ્યા. પણ તે કુટુંબે પોતાનું સ્થાન જાળવી રાખ્યું.

આ વંશમાં ‘વીર’ નામે એક પરાક્રમી પુરુષ થયા. તે આપખળે મૂળરાજના મંત્રી થયા. મૂળરાજ અને તેમના વંશજોની સાથે તેમણે અનેક યુદ્ધ ખેલ્યાં અને ઘણા દેશ તથા ઘણી સંપત્તિ મેળવી.

પાટણપતિ દુર્લભરાજ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા શુકલતીર્થ ગયા. વીર મંત્રી પણ પોતાની સુશીલ પત્ની વીરમતીને પોતાના બે પુત્ર 'નેહ' તથા 'વિમળ' ને બળાવી જૈન સાધુ થયા.

આ વિમળ અને નેહની જોડલી જ વીરોત્સવમાં યશકલગી પહેરનાર બાણાવળી બંધુઓ હતા. તેમની જીવનકથા હવે પછીના પ્રકરણોમાં આલેખી છે.

કુમારજીવન

[૩]

૪ ૪ ૪

સુખની ઘડીઓ સરી ગઈ હતી. પતિના ગયા પછી ભાગ્યે જ કોઈ દિવસ એવો ગયો હતો, જ્યારે વીરમતીએ છૂપાં આંસુ સાર્યાં ન હોય. નેહ અને વિમળ હવે સમજી થયા હતા, એટલે તેમના દેખતાં તે પોતાનું હૃદય છુપાવતી હતી. પિતાના વિયોગે તેમને કાંઈ ઓછું ન આવે તેની એ હમેશાં સાવચેતી રાખતી.

પુત્રોને સમજી તથા પરાક્રમી જોઈતેનું હૈયું હરખાતું, પણ સાથે સાથે એક મહાન ચિંતા તેના કાળજીને ડેરી ખાતી. રાજ્યના અધિકા-

રીઓ આ પુત્રોની ચઢતી કળા જોઈ દ્વેષ કરતા અને તેમનું ભૂંડું તાકતા.

વીર મંત્રીનાં પાસાં સેવનારી વીરમતી અરાબર જાણતી હતી, કે રાજ્યના પ્રપંચ કેવી ભયંકર વસ્તુ છે ! એક નજીવી ખાખતમાં પણ અનેક ખૂન થયાની વાતો તેણે સાંભળી તથા જોઈ હતી.

દિવસે દિવસે 'નેઢ' અને 'વિમળ' નાં પરાક્રમે વધતાં ગયાં. રાજ્યના અધિકારીઓ એ જોઈ વધારે દ્વેષીલા બન્યા; અને વીરમતીની ચિંતામાં અનેકગણો વધારો થયો.

આખરે એક રાત્રિએ તેણે પોતાની બધી માલમિલકતની વ્યવસ્થા કરી નાખી; અને કેટલુંક રોકડ નાણું હાથ પર રાખી પ્રાતઃકાળે પોતાના બંને પુત્રો સાથે પાટણનો ત્યાગ કર્યો.

નેઢ તથા વિમળ તો મોસાળમાં મહાલવાનું મળશે એમ સમજી અંતરમાં હરખાયા. ખાળારાજ્યોને ખીન્નું શું જોઈએ ? પણ પાટણ છોડતાં વીરમતીનું હૃદય રડતું હતું.

આ એ જ નગર હતું, જ્યાં એક વખત તે બહાર નીકળતી; ત્યારે અનેક નોકર ચાકર

ખમ્મા ખમ્મા કરતા આગળ ચાલતા અને લોકો માનભરી સલામો ભરતા. અત્યારે તેને 'આવો' 'આવજો' કહેનારું પણ કોઈ ન હતું. પાટણ છોડતાં એની આંખમાંથી આંસુ ટપક્યાં. ફરી પાટણ ક્યારે આવવાનું થશે તે નક્કી નહોતું.

વિમળનું મોસાળ પાટણથી થોડા ગાઉને અંતરે આવેલું હતું. એ એક નાનું ગામડું હતું અને ત્યાં મામા મામી સિવાય કોઈ પણ ન હતું.

મામા મામી બહુ જ ગરીબ હાલતમાં હતાં અને સામાન્ય ખેડૂત જેવું જીવન ગુજારીને જ નિર્વાહ કરતાં. તેઓને વીરમતી તથા પોતાના ભાણેજો પર ખૂબ વહાલ હતું. તેથી ત્રણે જણાનો તેમણે ભાવભીનો સત્કાર કર્યો અને આવી સ્થિતિમાં પણ ખરા વખતે બહેનને કામ આવી શક્યાં, તેનો ઊંડો આત્મસંતોષ અનુભવવા લાગ્યાં.

વીરમતી જે દ્રવ્ય પોતાની સાથે લાવી હતી તે બધું ભાઈને સોંપ્યું. પણ કમાણી વિનાનું દ્રવ્ય કેટલા દિવસ નભે? વીરમતીએ આપેલા દ્રવ્યમાંથી બધાનો ગુજરો કરતાં ધીમે ધીમે તે ઘટવા લાગ્યું.

વીરમતીના મગજ પર ફરી પાછી મોટી ચિંતા સવાર થઈ. જે બાળકોને તેણે પાણીની જગાએ દૂધ આપેલાં ને પૂરા લાડકોડમાં ઉછેરેલાં તેમનું હવે શું થશે, એ વિચાર તેને બહુ દુઃખ દેવા લાગ્યો.

વિમળ અને નેહ રમતના બહુ શોખીન હતા. તેમણે થોડા વખતમાં તો આ ગામમાં અનેક મિત્રો કર્યા હતા, અને તેમની સાથે અનેક જાતની મર્દાનગીની રમતો રમતા હતા.

જંગલના કિનારે આવેલા આ ગામના કુમારો તીર ચલાવવામાં એકલા હતા. તેમની પાસેથી આ બાઈઓએ દૂંક સમયમાં તીર ચલાવવાનું બહુ સારું જ્ઞાન મેળવી લીધું.

એમાંય વિમળને તો એ બાબતનો બહુ શોખ લાગ્યો. ઘણી વખત સવારમાં જ ખભે બાણ અને તીરનું બાથું ભરાવી મિત્રો સાથે તે નદીના કોતરોમાં કે જંગલોમાં નીકળી પડે, અને ધાયુ નિશાન તોડી પાડે.

થોડા મહિનામાં આ બંને બાઈઓ ગામની આજુબાજુનાં બધાં કોતર અને જંગલના ભોમિયા થઈ ગયા. ગાય ભેંસનાં ધી-દૂધ

તથા ખુલ્લી હવાથી શરીરે પણ બહુ મજબૂત બન્યા.

પરંતુ વીરમતીના હૃદયમાંથી પેલી ચિંતા ખસતી ન હતી. એક દિવસ તેણે બન્ને બાઈઓને પોતાની પાસે બેસાડીને કહ્યું:

“જુઓ, હમણાં આપણે પાટણ જવાનું નથી, અહીં જ રહેવાનું છે. તમે હવે ઉંમર લાયક થયા ગણાવ. આખો દિવસ જંગલોમાં ફર્યા કરો તે ઠીક નહિ. હવે તો મામાને કામમાં કાંઈક મદદ કરો.”

બીજા જ દિવસથી બન્ને બાઈઓ મામાનાં ઢોર ચરાવવાનું તથા ખેતરનું કામ કરવા લાગ્યા.

લગ્ન

[૪]

૪ ૪ ૪

શિયાળુ પાક તૈયાર થઇ જવા આવ્યો હતો. હજીયે હેમન્ત ઋતુના ઠંડા વાયરા વાતા હતા. ખેતરોમાં અનાજના દાણાઓથી ભરચક ફૂંડાં પવનની લહરીઓમાં નીચા નમી ઝૂલી રહ્યાં હતાં.

ખેતરોના ધૂળભર્યા માર્ગ ઉપર આખો દિવસ અવરજવર રહેતો. રસ્તા ઉપરના જમડીખી અને સીતાફળીના ખગીયાઓ ફળોથી ભરાઇ ગયા હતા. પક્ષીઓને ઉડાડવા આખો દિવસ ખેતરપાળ પતરાનો ડબ્બો વગાડતો, હોંકારા કરતો ને ગોફળમાંથી પથરા ફેંકતો.

બપોર થવા આવતો કે માથે છાશનો ધડો અને ઉપર બે પાંચ મરચાં સાથે રોટલા લઈને ભતવારણો ચાલી આવતી. રાતથી ખેતરની ચોકી કરવા રહેલા ખેડૂતો ભાતની આતુરતાથી રાહ જોતા.

આ ધૂળભર્યો ભૂખરો માર્ગ પણ ઇતિહાસ રાખતો હતો. કેટલાય વૃદ્ધ ખેડુતોએ અહીં બેઠા લશ્કરો પસાર થતાં જોયાં હતાં, ને ટપકતે આંસુડે પોતાના લીલૂડા મોલને ઘોડાઓથી વેરાન થતો જોયો હતો.

આજે વિમળ પોતના બાઈ નેહ સાથે મામાના ખેતર ઉપર હતો. સરસ્વતી તીરે ઘોડેસવારી કરતાં જે મજા આવતી, એવી જ મજા મહૂડા કે આંખાની ઊંચી ડાળે હીંચકા ખાવામાં આવતી હતી.

સૌ ભાતની રાહ જોઈને બેઠા હતા અને હાથનું નેણું કરી દૂર દૂર નજર ફેંકતા હતા.

પાટણ તરફથી આવતા માર્ગ ઉપર કાંઈક ધૂળ ઊડતી જણાઈ. બધા કાંઈક ભય અને કાંઈક આશ્ચર્ય સાથે એ તરફ જોઈ રહ્યા.

થોડી વારમાં એક રથ અને થોડા ઘોડેસવારો

આવતા જણાયા. રથમાં કોઈ શેઠ બેઠા હતા. બીજે ગામ જતા હશે, એમ સમજી સૌ પોત-પોતાના કામે વળગ્યા.

આખું ટોળું આવ્યું ને ગામ તરફ પસાર થઈ ગયું. વિમળ અને તેના ગોઠિયાઓને ભૂખને લીધે આ વાતમાં રસ પેદા ન થયો. બધા ભૂખ્યા ભૂખ્યા ભાતની માળા જંપી રહ્યા હતા.

દિવસ આગળ વધતો ચાલ્યો, પણ ભાતનું નામોનિશાન ન દેખાયું.

એવામાં ગામ તરફથી કોઈ દોડતું આવતું જણાયું. વિમળે તરત કહી દીધું કે એ તો એનો દોસ્ત દેશળ હતો.

દેશળ શ્વાસભેર વિમળ પાસે આવ્યો.

“વિમળ ! દોસ્ત ! મીઠાઈ આપવી પડશે !”

“અલ્યા પણ મીઠાઈ શાની ? અહીં તો ભૂખે જીવ જાય છે !” વિમળે જવાબ આપ્યો.

“દોસ્ત, તારું કામ પાક્યું. પાટણથી તારા ચાંદલા કરવા શ્રીદત્તશેઠના મુનીમ આવ્યા છે. ચાલ, ઘેર મા બોલાવે છે.” દેશળે કહેવાનું બધું એક શ્વાસે કહી દીધું.

વિમળ શરમાતો, હરખાતો ગોઠિયાઓ સાથે ઘર તરફ ચાલ્યો. સૌ સગપણની મીઠાઈ ખવરાવવા તથા લગ્ન વખતે મહાલવા લઈ જવા માટે વિમળને આગ્રહ કરી રહ્યા હતા.

શ્રીદત્તશેઠ પાટણના નગરશેઠ હતા. રાજ્યમાં સારું માનપાન ધરાવતા હતા. રાજ્યા-રોહણ પ્રસંગે તેમને જ હાથે રાજા ભીમદેવને તિલક થયું હતું. તેઓ આખા પાટણના સંઘને હાપણથી સારા માર્ગે દોરતા હતા.

શ્રીદત્તશેઠને સંતાનમાં કેવળ પુત્ર પુત્રીની જોડણી હતી. પણ બન્ને રૂપ અને ગુણથી ભરેલાં હતાં. પુત્રનું નામ ચન્દ્ર હતું ને પુત્રીનું નામ શ્રીદેવી હતું.

શ્રીદેવી હવે યોગ્ય ઉંમરની થઈ હતી. વયના વધવા સાથે એનામાં ગુણ પણ વધ્યા હતા. આદર્શ પત્નીને યોગ્ય બધા સદ્ગુણોનો તેનામાં વિકાસ થયો હતો.

શેઠ પોતાની નાતમાં યોગ્ય વરને શોધી રહ્યા હતા, છતાં મન ગમતો કોઈ વર મળતો ન હતો. શ્રીદેવીના બાઈ ચંદ્રકુમારનો આગ્રહ વિમળ માટે હતો. ચંદ્ર અને વિમળ એક જ નિશાળે ભણેલાં

અને તે વખતથી જ વિમળની બુદ્ધિ તેમજ રમ-
તોમાં અન્નેડપણું જોઈ એનું મન આકર્ષાયું હતું.

સગાંવહાલાંઓ વિમળની ચાલુ પરિસ્થિતિ
જોઈ આનાકાની કરતાં. પણ શ્રીદત્તશેઠે
પોતાના પુત્રની, તેમજ તપાસ કરતાં શ્રીદેવીની
પણ તેના ઉપર પસંદગી ઊતરેલી જણાઈ; ત્યારે
તો વિમળના મામા પાસે કહેણ મોકલી દીધું.

આજે આવેલા રથ અને ઘોડાઓ એ
શ્રીદત્તશેઠના જ મોકલેલા હતા.

વિમળ ઘેર પહોંચ્યો. એ સાદા પોશાકમાં
હતો, પણ સુંદર દેખાતો હતો. રૂપ અને
બહારની ટાપટીપને ઓછો સંબંધ હોય છે.
જેનું શરીર ખડતલ છે, જે હમેશાં શારીરિક
મહેનત કરે છે ને જે આનંદી ચહેરાવાળો
હોય છે; એ ગમે તેવાં વસ્ત્રો પહેરે છે, છતાં
સુંદર જ દેખાય છે.

શ્રીદત્ત શેઠે મોકલેલા શ્રીકૃષ્ણનો સ્વીકાર
થયો. માતાને ખાનદાન કુળની દીકરી મળ્યાનો
આનંદ હતો, મામાને પોતાને ઘેર બાણેજનું
શુભ થયાનો હર્ષ હતો; અને ગોઠિયાઓને મિઠાઈ
ખાવાની હોંશ હતી.

છતાં આ આનંદ પાછળ એક ચિંતાનો કીડો વીરમતીના હૃદયમાં ડંખ મારી રહ્યો હતો. પુત્રના લગ્ન માટે દ્રવ્યની વ્યવસ્થા કેમ કરવી ? બાઈ પાસે કૂટી કેડી પણ ન હતી, છતાં નશીબ ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેણે હા કહી હતી.

કુદરત જેને આગળ વધારવા ચાહે છે, તેને ગમે ત્યાંથી સહાય આવી મળે છે. એક દિવસ વિમળે ખેતર જતાં માર્ગમાં મોટું દર જેયું. બાલસહજ જિજ્ઞાસાથી ખેતરમાં એને કાંઈક ચળકતું દેખાયું.

વધારે ઊંડું ખોદતાં સોનામહોરથી ભરેલ પાત્ર દેખાયું. વિમળે અતિ આનંદ પામી એ બધું લઈ લીધું અને ઘેર આવી માતાને સોંપ્યું. માતા એને દૈવી સહાય સમજી નિરાંતે બધી તૈયારી કરવા લાગી.

શ્રીદત્તશેઠ તરફથી બધાને પાટણમાં આવવાનું નિમંત્રણ મળ્યું. વીરમતીને વિચાર કરી જોતાં હવે પાટણમાં જવું જોખમભર્યું ન લાગ્યું. નેહ તથા વિમળ બન્ને યોગ્ય ઉંમરના થયા હતા તેમજ ભવિષ્યની જિંદગી માટે શહેરમાં જવાની જરૂર પણ હતી. શ્રીદત્તશેઠ જેવાની નજર

હોવાથી હવે વધારે ભય ન હતો.

વિમળને મોસાળ છોડવું બહુ કઠિન લાગ્યું. એને સુંદર ખેતરો અને ભોળાભલા ગામડિયાઓ વચ્ચેથી ખસવું ન ગમ્યું; પણ હવે બીજો ઉપાય નહોતો.

લાંબી લાંબી ડાંગો હાથમાં લઈને તથા પેાંક, સીતાફળ અને જામફળ લઈને એના દોસ્તો વળાવવા આવ્યા. બધા તેની સાથે થોડે દૂર ગયા.

“વિમળભાઈ ! અમને ભૂલશો નહિ હો !” લાકડીને ટેકે માથું મૂકી આંસુ સારતાં સૌએ વિનંતિ કરી.

“ના , ભાઈઓ ! હું તમને કદી નહિ ભૂલું !”

વિમળ ગળગળો થઈ ગયો. મામાએ બળદને હાંક્યા. જોતજોતામાં સૌ દૂર નીકળી ગયા. ગામ, પાદર, સીમ, તળાવડું, ખેતર ને આખરે પેલો ભૂખરો ને ઘૂળવાળો માર્ગ પણ પાછળ રહી ગયો.

પાટણગઢના મિનારા દેખાયા.

અને આ પછીના દિવસો ખૂબ ધમાલમાં વીત્યા.

પાટણવાસી બનેલા વિમળનાં લગ્ન ખૂબ આનંદપૂર્વક થયાં. શ્રીદત્ત શેઠે છૂટે હાથે ખર્ચ કર્યું. વીરમતીએ પણ કચાશ ન રાખી.

વિમળે મોસાળથી પોતાના ગોઠિયાઓને બોલાવ્યા હતા.

વિમળ અને શ્રીદેવીની જોડી અપૂર્વ થઈ. સૌ બંનેનો પ્રેમ અને ગુણોનો મેળ જોઈ હરખાયા. નેઢનાં લગ્ન પણ એક ખાનદાન ડુંગળ કન્યા સાથે થયાં.

પોતાના બન્ને પુત્રોને સુખી જોઈ વીરમતીને હૈયે ટાઢક વળી. આ પછી વીરોત્સવનો પ્રસંગ આવ્યો. તેમાં બહાદુરી બતાવી વિમળ દંડનાયક થયો અને નેઢ મંત્રીમંડળમાં સલાહકારનું નિમાયો.

સફળ સેનાપતિ

[૫]

૪ ૪ ૪

જ્યાં પાંચ પાંચ નદીઓનાં પાણી પીને
સિન્ધુ નદી વિશાળ સાગર જેવી બની રહે છે,
જ્યાં ભલભલા નાવિકો થાપ ખાઈ જાય તેવાં
મોજાં ઊછળ્યાં કરે છે, ને જ્યાં ઊંડાં જળ ધૂમરી
ખાતાં પ્રજાના રક્ષણ માટે વધારે ઊંડાં થતાં જાય
છે, એવા સિન્ધુદેશની ગાદીએ હમીર સુમરો
રાજ્ય કરતો હતો.

હમીર સુમરો અભિમાનની મૂર્તિ હતો.
બળિયો પણ જબરો હતો. બળવાન શિવશાળુના
રાજને જીતી પોતાનો ખંડિયો બનાવ્યો હતો ને
નજીકના ઘણા રાજાઓને એણે વશ કર્યા હતાં.

યુવાનીમાં એણે કેસર મકવાણા નામના બળવાન શત્રુને હરાવી ઠાર કર્યો હતો. કેસર મકવાણાના નામની એ વખતે હાક વાગતી. પણ કેસર હિઝ્દખલ બની સિંધના ઘોડા, જર, ઝવેરાત અને આખરે સ્ત્રીઓને પણ ચોરી જવા લાગ્યો હતો.

હમીરે એને શિક્ષા કરવાનું ધાયું, ને પછી તો બરાબર શિક્ષા કરી. આજે આ વાત ઉપર વર્ષો વીતી ગયાં હતાં. હવે તો હમીર સુમરો પ્રાદ થયો હતો. છતાં સિંહ તે સિંહ જ હતો !

એક દિવસ એણે અભિમાનમાં આવી જઈ સભામાં કહ્યું: “ભીમદેવની હું બગ્ગર લઈશ.”

રાજા ભીમદેવના ગુપ્તચરોએ આ સમાચાર પાટણ પહોંચાડ્યા. મહારાજને બહુ રોષ ચઢ્યો ને પોતાની આણ માનવા માટે અથવા લડાઈને માટે તૈયાર થવા કહેવરાવી દીધું.

પણ હઠીલો હમીર માને? એને પોતાની સેનાનું, પોતાના દેશનું ખૂબ અભિમાન હતું. સંદેશો લાવનારને તિરસ્કાર કરી કાઢી મૂક્યો. એણે પાટણ આવી બધા સમાચાર કહ્યા.

રાજા ભીમદેવની આંખોમાંથી અંગારા વર્ષવા લાગ્યા. એમણે તરત જ લડાઈની તૈયારીઓ કરવાનો હુકમ આપ્યો. સેનાપતિ વિમળશાહને પણ આમાં સાથે જવાનું હતું.

વિમળશાહનું સૈન્ય બહુ બળિયું ગણાતું. તેમણે પોતાના સૈન્યને ઉત્તમ રીતે કેળવ્યું હતું. બધા વિમળશાહના એક જ અવાજે જન ફના કરી નાખે તેવા સ્વામીભક્ત હતા.

પ્રયાણને આડી એક જ રાત બાકી હતી.

પાટણને માથે શુકલ પક્ષનો ચંદ્ર અજવાળાં વેરવા લાગ્યો, છતાં પાટણ એ ચાંદની જેવા નવરું નહોતું. સૌ આવતી કાલે પ્રાતઃસમયે થનાર યુદ્ધપ્રયાણ માટે તૈયાર થઈ રહ્યા હતા. યુવાનો શસ્ત્રો તૈયાર થયાં કે નહિ, પ્રવાસનો બીજો મામુલી સામાન તૈયાર છે કે નહિ; તેની તપાસ કરતા હતા.

ઘરડી ડાસીઓ પોતાના પુત્રોને તૈયાર થતા જોઈ આંખમાં આંસુ સાથે આશીર્વાદો આપ્યા કરતી.

નવવધૂઓ પોતાના સ્વામીની રક્ષા ખાતર

ઘટ્ટદેવની પ્રાર્થના કરતી હતી. નાનાં ખાળકો આ ધમાલનો અર્થ ન સમજતાં આડાં અવળાં ફરતાં નકામા પ્રશ્નો પૂછી રહ્યાં હતાં.

આખું પાટણ આજે જગતું હતું.

વિમળશાહ મહારાજ ભીમદેવની અન્તિમ સલાહ લઈ ઘેર આવ્યા. ઘરમાં શ્રીદેવીને ન દેખતાં અગાસીમાં હશે એમ સમજી ઉપર ગયા.

શ્રીદેવી અગાસીના રવેશને અઢેલી ચંદ્ર તરફ જોઈ રહી હતી. વિમળશાહના આગમનની એને ખબર ન પડી. એ ખિલકુલ પાસે આવ્યા ત્યારે શ્રીદેવીને ભાન આવ્યું.

“દરબારમાં જઈ આવ્યા?” શ્રીદેવીએ ધીરેથી પૂછ્યું.

“શ્રીદેવી! આજે તું ઉદાસ કેમ જણાય છે? શું મારું લડાઈમાં જવું નથી ગમતું?” વિમળશાહે હસતાં હસતાં પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“નાથ! હું સ્નેહ અને કર્તવ્યના વિચારમાં હતી. સ્નેહ સ્વામીથી વિખુટા થવાની ના પાડે છે જ્યારે કર્તવ્ય ખીજ જ વાત કરે છે. મારે કેાને માન આપવું?” શ્રીદેવીએ પોતાની ચિંતાનો ખુલાસો કર્યો.

“દેવી ! કર્તવ્યમાં જ સ્નેહ આવી જાય છે. સ્નેહ એવો ન હોવો જોઈએ જે માણસને કર્તવ્યને માર્ગે જતો રોકી રાખે.”

“પણ સ્નેહીને મૃત્યુના મુખમાં જવા કેમ રજા આપી શકાય ?” શ્રીદેવીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“દેવી ! શાણી થઈને કેમ ભૂલે છે ? માતા સ્નેહને ખાતર પુત્રને કર્તવ્યમાર્ગથી રોકશે, બહેન ભાઈને અટકાવશે, પત્ની પતિને બેડીરૂપ બનશે તો જગત કેવળ સ્વાર્થની ભટ્ટી બની જશે.”

“આપની વાત બરાબર છે. સ્નેહ જે માણસને કર્તવ્યમાં જતો રોકે તો એ સ્નેહ નથી, કેવળ ઘેલછા છે. પત્ની પુરુષને બેડીરૂપ ન બને, બોજસ્વરૂપ ન લાગે તો જ એ જીવન ઉત્તમ ગણાય. આપ સુખેથી રહે સીધાવો !”

વિમળશાહે ઉત્સાહમાં આવી શ્રીદેવીને પોતાની ભાવના બતાવતાં કહ્યું : “દેવી ! જ્યારે રણમાં પડેલા પતિના ઘા ઉપર હસતે મુખે પાટા બાંધનારી પત્નીઓ હશે, નિરાશ થતા પતિમાં કર્તવ્યની ઝળહળતી જ્યોત પ્રગટાવનારી સતીઓ પાકશે, એ દિવસે જગત જીતવું સહેલું પડશે !”

“સાચું છે, હૃદય જત્યા પછી જગત જતવું સહેલ છે. પણ મારી એક પ્રાર્થના સ્વીકારશે?” શ્રીદેવીએ નમ્ર મુખે કહ્યું.

“દેવી ! પ્રાર્થના નહિ પણ આજ્ઞા કહો ! જ્યાં સાચો સ્નેહ છે ત્યાં પ્રાર્થના કરો કે આજ્ઞા કરો, બન્ને સરખું છે. કહો શું કહેવા માગો છો?”

“મને સાથે લઈ જશો ?”

“દેવી ! તમારો સહવાસ કેને ન ગમે ? પણ રાજઆજ્ઞા છે કે લડાઈમાં એક પણ સ્ત્રી સાથે ન આવી શકે.”

શ્રીદેવીના મનનું સમાધાન થયું. તે પતિની વિદાયની તૈયારીઓ કરી આપવા હસતે મુખડે ચાલી ગઈ.

મધરાતનો ચંદ્ર પાટણને માથે અજવાળાં વેરતો હતો. ઘરોમાં હજીયે ધમાલ ચાલી રહી હતી.

પૂર્વ દિશામાં સૂરજ મહારાજે કોર કાઢી ને પાટણના બજારોમાં રણભેરીઓ ગાજવા લાગી, નોખતો ગડગડવા લાગી. કપાળમાં કુમકુમનું

લાંબું તિલક તાણી લડવૈયાઓ મેદાનમાં એકઠા થવા લાગ્યા.

મુખ્ય સેનાપતિ તરીકે મહારાજ ભીમદેવ પોતે હતા. વિમળશાહ તથા રાજ્યના બીજા શૂરવીર બાયાતો તેમજ સામન્તો પણ સાથે જ હતા.

મહારાજ સેના સાથે કૂચ કરતા પંચનદને તીરે આવી પહોંચ્યા. પણ બલભલા મદોની હિંમત તોડી નાખે તેવી સિન્ધુ, સાગરની જેમ ઉછાળા મારી રહી હતી. છતાં ભીમદેવ હિંમત હારે તેવા નહોતા.

પત્થરો અને ઝાડોથી પુલ બાંધવો શરૂ કર્યો. 'આઝા હાથ રળીઆમણા.' નેતનેતામાં પુલ બાંધાઈ ગયો. બધા સાવચેતીથી સામે પાર પહોંચ્યા.

હમીર સુમરો તૈયાર હતો. ભયંકર યુદ્ધ મચ્યું. પાટણનું સૈન્ય પ્રથમ જરા પાછું હઠ્યું, પણ મહારાજને સરદારો સાથે મોખરે આવેલા બેઠ ફરી જોરથી લડાઈ શરૂ થઈ. એવામાં અચાનક મહારાજ અને હમીર સામસામા આવી ગયા. હમીરે દ્વંદ્વ યુદ્ધની માગણી કરી. મહારાજ

તૈયાર હતા.

ઉપરાષ્ટ્રપરી દાવો રમાવા લાગ્યા. હમીરે
અચાનક વેગથી મહારાજ ઉપર બાલો ફેંક્યો, પણ
ભીમદેવ મહારાજએ નિશાન ચૂકવ્યું ને તરત જ
તલવારના ઝટકાથી એના હાથ કાપી નાંખ્યા.

હમીર પટકાર્ધ પડ્યો. સેનાનાયકને ન
જોવાથી લશ્કર નાસભાગ કરવા લાગ્યું.
મહારાજનો વિજય થયો.

સિન્ધ દેશની વ્યવસ્થા કરી મહારાજ
રાજધાની તરફ પાછા ફર્યા. માર્ગમાં ચેદિ દેશન
સ્વતંત્ર રાજ પાસે પોતાની આણ મનાવી. ચેદિ
દેશના રાજાએ પણ હાથા બનીને આવા પ્રબળ
રાજવી સાથે લડાઈ કરવી યોગ્ય ન ધારી આજ્ઞા
માની લીધી.

વિમળશાહના સૈન્યે આમાં બહુ વીરતા
ખતાવી હતી. મહારાજ વિમળશાહના સૈન્યને
કુશળતા જોઈ બહુ ખુશ થયા અને તેમને
સારાં ઇનામ આપ્યાં.

રાજા ભીમદેવની કીર્તિ સાથે શૂરવીર યોદ્ધા
તરીકે વિમળશાહની પણ ખ્યાતિ ઘણી વધી.
'વીર'નો પુત્ર વીર જ પાડ્યો.

ઈષ્યાની આગ

[૬]

“ગુણ ન જાણ્યું જે જેહના,
આદર ન કરિ તે તેહના.”

“દોષિ કાગ કવિજન ઇમ જાણ્યું,
મેલી દ્રાક્ષ લીંબોલી ચણ્યું.”

❧ ❧ ❧

જગતમાં જે પ્રેમ હોત, એકબીજાની
વૃદ્ધિ દેખી સૌ રાચતાં હોત તે પૃથ્વીથી સ્વર્ગ
દૂર ન હોત !

વિમળશાહની દિન દિન ચઢતી કળા તથા
કીર્તિ ફેલાતી જેઠ બીજા અધિકારીઓ મનમાં
બળવા લાગ્યા અને રાજાની નજરમાં તેને હલકો
પાડવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા.

એક દિવસ લાગ જોઈ તેમણે મહારાજના કાન ભંભેર્યા:

“ મહારાજ ! આપે કદી વિમળશાહની સંપત્તિ દીઠી છે ? ”

“ ના, હું વિમળશાહને ઘેર કદી ગયો જ નથી. ”

“ મહારાજ ! જેવી સમૃદ્ધિ રાજમહેલોમાં ન હોય એવી સમૃદ્ધિ એને ઘેર છે. હાથી, ઘોડા ને લાવણશકર પણ ધણું છે. ”

“ વધારે હાથી ઘોડા રાખી એ શું કરશે ? ”

“ મહારાજ ! ભૂલતા હોયએ તો ક્ષમા કરશો. અમારા મત પ્રમાણે તો એને ગાદીપતિ થવાના કોડ લાગે છે. ”

“ એમ કે ? ”

“ હા મહારાજ ! જેના પાપદાદા મંત્રી હોય એનો દીકરો રાજ્યનો ધણી કેમ ન થાય ? દીકરાને પાપથી સવાયા થવાના કોડ હોય જ ને ! ”

અધિકારીઓએ આવી ઘણી આડીઅવળી વાતો કરી. એક તો મહારાજ ભીમદેવ પોતે ભોળા સ્વભાવના, તેમાં વળી રાજા એટલે બનતાં સુધી કાચા કાનના ! વફાદાર વિમળશાહ

ઉપર એક ક્ષણમાં મહારાજનો ભાવ કંઈક ઓછો થયો. એમણે કહ્યું:

“હીક, મારે એનું ઘર જોવું પડશે !”

ખપોર થયા ને વિમળશાહ રાજસભામાં આવ્યા. મહારાજના મનમાં પેલો વિચાર ઘોળાતો હતો. વિમળશાહના આવતાની સાથે જ તેમણે પ્રશ્ન કર્યો:

“વિમળશાહ ! ઘણા વખતથી મારો વિચાર તમારું ઘર જોવા આવવાનો છે. આજ મન પણ જરા સુસ્ત છે. ચાલો, તમારે ત્યાં જઈએ, મનને થોડો વિનોદ પણ મળશે.”

“મહારાજ ! આપ પધારો એનાથી રૂડું શું ? આપનાં પગલાંથી તો મારું ઘર પાવન થશે. સાંજે ભોજન પણ ત્યાં થાય તો કૃપા થાય !”

“જેવી તમારી ઈચ્છા. વિમળશાહ ! ચાલો વાહન મંગાવો ?”

વિમળશાહને મહારાજની આઢવી ઉતાવળ જોઈ મનમાં વિચાર થયો કે કાંઈ નવું તૂત તો જાયું નથી ને ? શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ‘રાજની મિત્રતા કેાણે દીઠી અને કેાણે સાંભળી ?’

છતાં ન્યાયી મનુષ્યોને ભય ઓછો હોય છે. વિમળશાહને પોતાના વિચારમાં કાંઈ વળુદ જેવું ન જણાયું.

મહારાજ ભીમદેવ પોતાના બે ચાર ખાસ માણસો સાથે વિમળશાહને ત્યાં પધાર્યા.

વિમળશાહ કળાના રસિયા હતા. જે કાંઈ કામ કરવું એ કળા પૂર્વક જ કરવું. સાદું ઘર કે મોટા મહેલ પણ કળાથી જ થવો જોઈએ, એવી એમની માન્યતા હતી. વિમળશાહનું ઘર સ્વચ્છ અરીસા જેવું હતું. એમાં કોઈ સ્થળે અવ્યવસ્થા નહોતી. જોઈતી વસ્તુ યોગ્ય સ્થળે ગોઠવેલી હતી. ક્યાંય કચરો કે ધૂળ તો મળે જ શાનાં ?

વળી શ્રીદેવી જેવી આદર્શ ગૃહિણી જ્યાં હોય ત્યાં સૌંદર્ય અને સુઘડતા સોળે કળાએ દીપે એમાં નવાઈ શી ? વિમળશાહનો મહેલ અનેક જાતની સમૃદ્ધિથી ભરપૂર હતો. શ્રીદેવીનો ખૂબ મોટો ઠરિયાવર અને એમાં વિમળશાહની વીરતાએ કરેલો ઉમેરો રાજ્યરિદ્ધિને પણ અંખી પાડવાને બસ હતાં.

પરંતુ 'કમળાવાળો આખું જગત પીળું જ બાળે.' મહારાજની સ્વચ્છ આંખોમાં અધિકારીઓએ

પહેલેથી જુદો જ રંગ રેડી દીધો હતો. તેમને લાગ્યું કે વિમળશાહ આ સંપત્તિથી એક દિવસ નક્કી મારી સામે થશે!

ભોજન વગેરે થયું પણ મહારાજનું મન એક જ વિચારમાં હતું. વિમળશાહને કેવી રીતે કાબૂમાં લેવા ?

ભોજન આદિથી પરવારી સર્વે રાજમહાલય તરફ પાછા ફર્યા. વિમળશાહ પણ થોડે સુધી વળોટાવી રાત થઈ હોવાથી પાછા ફર્યા.

મહારાજ એક જ ધૂનમાં મસ્ત હતા. તેમના સ્વભાવ પ્રમાણે તો તડ ને ફડ કરવું જોઈએ, પણ અધિકારીઓની સલાહ પડતાં કોઈ કાવતરું ઘડવા લાગ્યા. તેઓએ વિચાર્યું કે, વિમળશાહના હાથમાં રહેલી સેનાની લગામ ભયરૂપ છે. આટલી સંપત્તિવાળો કાલે મારી સેનાના બળથી મારી સામે જ મોરચા માંડે તો !

જેના ઉપર ક્ષણ પૂર્વે પૂરતો વિશ્વાસ હતો, એના ઉપર આટલો ભયંકર અવિશ્વાસ ! ખરેખર ! માનવીના ચંચળ હૃદયનો શો વિશ્વાસ ?

“મહારાજ ! સૈન્ય ઉપર વિમળશાહનો કાબૂ

અજબ છે. ઉત્તરવળ કરવા જેવું નથી. ધીરજ ને ચતુરાઈથી કઠિન કામ પણ સિદ્ધ થાય છે, એ વાત ભૂલવા જેવી નથી. જે ગોળથી મરતો હોય તેને ઝેર દેવાની શી જરૂર ? ” પડખિયાઓએ ઉત્તર આપ્યો.

“ટાઢે પાણીએ ખસ જાય તેવો માર્ગ મને પણ પસંદ છે. કોઈ ખતાવશે ખરા ? ”

“મહારાજ ! થોડા દિવસથી શિકારખાતામાં એક વાઘ આવેલો છે. કાલે એને નિર્જન માર્ગ ઉપર છોડી મૂકીએ. આપ વિમળને બંદોબસ્ત કરવા આજ્ઞા આપો. ખસ બધું ત્યાં જ પતી જશે ! ”

“શાખાશ ! ઠીક કહ્યું.” મહારાજએ ખુશામતિયાઓની પીઠ થાબડી.

પોલાંદી પંજમાં

[૭]

❧ ❧ ❧

પાટણ ઉપર મધ્યાહ્નનો સૂર્ય તપતો હતો. રાજમહેલમાં દરબાર ભરાયો હતો. મહારાજ પણ આજે જલદી આવીને બિરાજી ગયા હતા. વિમળશાહ હમણાં જ આવ્યા હતા.

અચાનક બૂમો સંભળાણી.

“હો, હો, વાઘ છૂટ્યો ! વાઘ નાઠો !”

મહારાજ એકદમ ઊભા થઈ ગયા ને બૂમો પાડવા લાગ્યા. “પકડો ! પકડો ! મારી રાંક પ્રજાને એ મારી ખાશે !”

“સ્વામી, આજ્ઞા !” વિમળશાહ ઊભા થઈ ગયા. વીર પુરુષ કદી હાક પડ્યે બેઠો રહે ખરો ?

મહારાજા બેબાકળા બની બોલવા લાગ્યાઃ
“અત્યારે આજ્ઞા ન હોય ! વિમળશાહ, જાઓ
જલદી કરો !”

વિમળશાહે પળવારમાં વસ્ત્રો સંભાળ્યાં ને
ફૂફે મારી નીચે પડ્યા.

“જય પાર્શ્વનાથ.” બૂમ મારતા વાઘ સામે
આવી પહોંચ્યા.

જંગલનો મદોન્મત્ત રાજા કેદખાનાના સળિયા
પાછળ અનેક દિવસોથી ધુંધવાઈને પડ્યો હતો.
એમાં બે દિવસથી તો એને ખાવા પણ નહોતું
મળ્યું. કકડીને ભૂખ્યો થયેલો વાઘ છૂટતાંની સાથે
છલંગો મારવા લાગ્યો. પ્રથમથી આપેલી
સૂચના મુજબ સૌ ઘરમાં પેસી ગયા હતા.

વાઘ દરવાજે વટાવી માર્ગ ઉપર આવ્યો,
પણ ક્યાંયે ભક્ષ ન દેખાયો. એક ભયંકર ગર્જના
કરી એ આગળ વધ્યો. ઢીલાપોચાના તો રામ
રમી જય તેવી એ ગર્જના હતી.

વિમળશાહ વધુ નજીક આવ્યા.

વાઘ અને શાહની નજર એક થઈ. નેત્રની
જ્યોતે જ્યોત માતી બન્નેમાંથી અંગાંગા જરતા

હતા. વાધ થંભી ગયો. કુદરતનો કાયદો છે કે 'દીઠે કરડે કૂતરો ને પીઠે કરડે વાધ.' ત્યાં પાછળ ખૂમ સંભળાણી. વિમળશાહે પાછળ જોવા નજર ફેરવી કે વાધ વિમળશાહના શરીર ઉપર કૂદી પડ્યો.

પણ જંગલના શાહથી શહેરનો શાહ ઓછો ઊતરે એમ નહોતો. એનો દેહ પૂરેપૂરો કસાએલો હતો. વિમળશાહ નીચા નમી ગયા. વાધની તરાપ નકામી ગઈ. એના પોલાલી પંજ જમીનમાં ઊંડા ખૂંપી ગયા.

વાધ ફરી ખમણા જોરથી કૂદ્યો. એણે ભયંકર મુખ ફાડ્યું. એની પૂંછડી સોટી જેવી સીધી થઈ ગઈ. સોને લાગ્યું કે બસ વિમળશાહનો મામલો ખલાસ!

પણ વિમળશાહ પૂરેપૂરા સાવધાન હતા. એમણે વીજળીની ઝડપે કમરનું શેલું કાઢી હાથે વીંટાળી દીધું ને વાધના મુખમાં ઘાલી દીધું. વાધનું મોઢું ભરાઈ ગયું. એણે પંજે ઉપાડ્યો, પણ વિમળશાહે બીજા હાથે ગળાને ચૂડ ભેરવી દીધી.

વનમાં ભલભલા મદોન્મત્ત હાથીઓ સામે

બાથેડા ભરનાર વાધભાઈને આજ વસમી પડી !
ગરદન ભીંસાવા લાગી. ભૂખ્યા પેટે પંજે ઉપાડ-
વાની શક્તિ ન રહી.

જે આંખોમાં અગ્નિ જેવી લાક્ષણ હતી,
એમાં પાણી આવી ગયું. ગાય બનીને વાધ
ઊભો રહ્યો.

વિમળશાહ એના મોઢામાં હાથ ને ગળે ચૂડ
નાખી પાંજરા પાસે લઈ ગયા ને ઉઘાડા
બારણેથી એને અંદર હડસેલી દીધો.

છૂટા થતાંની સાથે વાધે ખીજ તરાપ મારી,
પણ એ પહેલાં દરવાજે બંધ થઈ ગયો હતો.
લોખંડી સળિયા સાથે વનનો શાહ ભટકાઈ પડ્યો.

વિમળશાહ હસતા હસતા દરબાર તરફ
ચાલ્યા. કપડાં ફાટી ગયાં હતાં. આખા શરીરે
ઉઝરડા થયા હતા, છતાં વિજય મળવાથી વિમળ-
શાહના દેહ ઉપર અપૂર્વ તાજગી દેખાતી હતી.

મહારાજ ભીમદેવ પોતાના સરળ સ્વભાવ
પ્રમાણે બધુંય ભૂલી વિમળશાહની પ્રશંસા કરવા
લાગ્યા. સિંહાસનેથી ઊતરી વિમળશાહની સામે
થોડાં પગલાં જઈ પીઠ થાપડી પોતાની પાસે
લાવ્યા ને સોનેરી મૂઠવાળી તલવાર તથા જરિયાની

પોશાક ભેટ આપ્યો.

આખું સૈન્ય પોતાના સેનાપતિની વીરતા. જોઈ મુગ્ધ થઈ ગયું. આખું પાટણ વીર વિમળ-શાહનાં યશોગાન ગાવા લાગ્યું. શ્રીદેવીને પણ પોતાના પતિની વિજયગાથાઓ સાંભળી ત્રિલોકનું રાણીપદ ભોગવતી હોય એવો હર્ષ થવા લાગ્યો.

વિમળશાહ રાજસભામાંથી ઘેર ગયા. શ્રીદેવી પતિને વધાવવા ખારણમાં જ ઊભી હતી. પતિને જોતાં જ એની આંખોમાંથી હર્ષનાં આંસુ વહેવા લાગ્યાં.

રચેલી ખાજી ધૂળમાં મળેલી જોઈ કાવતરાંખોર અધિકારીમંડળ નવા દાવપેચ શોધવા લાગ્યું.

વિમળશાહને માથેથી એક પોલાદી પંજે નકામો ગયો, હવે બીજો તૈયાર થતો હતો. વીર ને ધીરના જીવનમાં ડગલે ને પગલે આફતો અને મુશ્કેલીઓ ઊભી જ હોય છે.

મહાસુધ

[૮]

૪ ૪ ૪

મહારાજ ભીમદેવના હરખારમાં એક મોટા મદ્દ આવ્યો હતો. એના મસત્ર મોટા ને પથરા જેવા મજબૂત હતા. એની કાંધ પાડાના જેવી હતી. માથું મોટા કોળા જેવું હતું. આંખો મોટી કાંડા જેવી હતી. શરીર ઠીંગણું અને રંગ કાળો હતો. એનો હાકોટો સાંભળીને જ મોટા મોટા મદ્દો થાપ ખાઈ જતા. .

ભરહરખારમાં એણે હાકોટો કર્યો: “પાટણુ-પુરમાં મારી સાથે યુદ્ધ કરે એવો કોઈ મદ્દ છે કે?”

પાટણુના બે ચાર મદ્દો એ સાંભળી આગળ આવ્યા, પણ બધા હારી હારીને પોતપોતાને સ્થાને પાછા ગયા.

પાટણવાસીઓને આ કુસ્તીમાં કાંઈક ભેદ જોવું જણાયું. સારા ગણાતા મદ્દા આમ ખાયલાની જેમ કેમ લડે !

“છે કોઈ બાકી ? પાટણનાં પાણી આજ પૂરેપૂરાં જોઈ લેવાં છે.”

મહારાજાએ ચોતરફ નજર નાખી, પણ કોઈ તૈયાર નહોતું. મહારાજાએ અધિકારીઓ સામે નજર નાખી. એક અધિકારી લાગલો જ બોલી ઊઠ્યો :

“મહારાજા ! વાઘ સામે લડવું સહેલું છે, પણ આ મદ્દની સામે જવું મુશ્કેલ છે !”

મહારાજા હસ્યા. વિમળશાહ વ્યંગ સમજ્યા હતા. આ ટીકા તેમના ઉપર જ હતી, છતાં એ તો વીરતાની જીવતી જાગતી મૂર્તિ સમા હતા ! એમનાથી મહેણું કેમ સહન થાય ?

“મહારાજા ! આજ્ઞા હોય તો તૈયાર છું.”

“વિમળશાહ ! રહેવા દો !”

“નહિ મહારાજા ! પાટણને લાંછન એ મને લાંછન છે.”

વિમળશાહે કંઈ ભીડ્યો ને અખાડામાં

કૂદકેા માર્ચો. સૌના મનમાં અનિષ્ટની સંકાઓ થવા લાગી.

મલ્લે જાંઘ ઉપર થાપોટ મારી. નગારા ઉપર ડાંડી પડતાં જેવો અવાજ થાય તેવો અવાજ થયો ! વિમળશાહ અને તેનું યુધ્ધ જામ્યું. મલ્લને હવે લાગવા માંડ્યું કે બાજુ ધારવામાં આવતી હતી તેવી સહેલી નથી.

સાધારણ દેખાતા વિમળશાહ ઉપરાઉપરી દાવ મારવા લાગ્યા. મલ્લ પણ પૂરજોશમાં પોતાના દાવપેચ અજમાવવા લાગ્યો. મલ્લે ખૂબ જોર કર્યું. વિમળશાહને ઉંચક્યા અને નીચે પછાડ્યા. પણ વિમળશાહ એમ જાય તેવા નહોતા.

તેઓ મલ્લના શરીરને ખૂબ મજબૂત રીતે વળગી રહ્યા. મલ્લ નીચે પડી ચીત કરવા યત્ન કરવા લાગ્યો. તરત વિમળશાહે અવળી ગુલાંટ લઈ મલ્લને ચીત કરી નાંખ્યો. બધેથી એક સામટા હર્ષના પોકારો ઊઠ્યા. મહારાજ ભીમદેવ ખુશ થયા, પણ પાછળ બેઠેલા અધિકારીઓના મુખ ઉપર ઝાંખો કચવાટ દેખાતો હતો.

વિમળશાહ બધાની શાખાશી લેતા દરબારમાં આવ્યા. મહારાજએ પીઠ થાપડી. થોડી વાર પછી

દરબાર બરખાસ્ત થયો અને વિમળશાહ ધર
તરફ ગયા. પતિને કસોટીમાંથી પાર ઊતર્યા
જાણી શ્રીદેવી ખૂબ આનંદી બની ને આવા
વીર પતિ માટે મગરૂર થવા લાગી.

દાવ પર દાવ

[૬]

૪ ૪ ૪

“ મહારાજ ! જોયું વાણિયો કેવો ખણિયો છે ? ” અંતઃપુરમાં જતા મહારાજ ભીમદેવને અધિકારીઓએ કહ્યું.

“ ખૂબ જખરો છે. ”

“ મહારાજ ! આવો રાજ્ય જમાવતાં શી વાર લાગે ? આખું સૈન્ય એની પાછળ ઘેલું ખન્યું છે. મહારાજ ! મામલો વિકરે તેમ લાગે છે ! ”

“ પણ આવો વીર કાંઈ કરે ખરો કે ? ”

“ મહારાજ, વીરને જ કરવાનો પ્રસંગ હોય છે ! ખિચારા ખળ વગરના તે શું કરે ? ”

મહારાજ વિચારમાં પડી ગયા. પાછી એમની

ખુદ્ધિ બરમાવા લાગી હતી. થોડી વાર વિચાર કર્યા પછી કહ્યું:-

“નક્કી! આ વાણિયાને દૂર કરવામાં જ સાર છે. કોઈ સારો માર્ગ શોધી કાઢો!”

“મહારાજ! માર્ગ તો એક મળ્યો છે. જૂના ચોપડાઓ તપાસતાં વિમળના બાપદાદાઓ પાસે આપણું લાંબું નીકળે છે ને તે બરપાઈ કર્યાનું ચોપડામાં જણાતું નથી, મને લાગે છે કે તેમની પાસે આપણું લોણું અવશ્ય છે. તો શા માટે માગી ન લેવું?”

“ઠીક, મને ચોપડા બતાવજો. હું વિચાર કરીશ.”

મહારાજ અંતઃપુરમાં ચાલ્યા ગયા. પાછળથી મંત્રીરાજ સાથે મંડળ પોતપોતાના સ્થાનક તરફ રવાના થયું. રવાના થતાં પહેલાં એક અધિકારીએ પ્રશ્ન કર્યો: “કેમ ! ચોપડાની બધી વ્યવસ્થા કરી રાખી છે ને ?”

“બધું બરાબર તૈયાર છે, હવે બચી શકે તેમજ નથી.” જવાબ મળ્યો.

મંડળ વિખરાયું ને તેમના કૃત્ય જેવો રાતનો કાળો પડદો પૃથ્વી પર વીંટાયો.

વિમળશાહ આ બધાં કારસ્તાનોથી અજાણ હતા. એમને મન આ બધી ઘટનાઓ સ્વાભાવિક હતી.

બીજે દિવસે ભરસબામાં મંત્રીરાજે વિમળશાહને પ્રશ્ન કર્યો. “વિમળશાહ ! રાજને ચોપડે અમારું લેણું નીકળે છે ? ”

એકદમ વીજળી પડે ને જેમ માણસ ચમકી ઊઠે એમ વિમળશાહ ચમકી ઊઠ્યા.

“શાનું લેણું ? શાનું લેણું ? મંત્રીરાજ, કયા વખતનું ? ”

“વિમળશાહ, ઉતાવળા શવાની જરૂર નથી. જે હશે તે ચોપડા કહેશે. ” મહારાજ ભીમદેવે વચમાં કહ્યું.

વિમળશાહને મહારાજની ભાષામાં કાંઈક ફેર લાગ્યો, પણ ઉતાવળે અભિપ્રાય ન બાંધતાં પ્રશ્ન કર્યો :

“મંત્રીરાજ, ખતાવો તો ખરા કે કેટલું લેણું છે ? ”

“તમારા દાદા લહિરના વખતનું છે. છપ્પન લાખ ટંકા નીકળે છે. ”

“કદાપિ ન હોય. હશે તો તે ભરપાઈ થઈ ગયેલું હશે. આ મારા ઉપર જૂઠું આળ છે.”

“વિમળશાહ! ઉતાવળમાં આડું અવળું ઘોલી ન નાખો! તમે કે હું જુઠું ઠરીયે પણ ચોપડાઓ—શાહી કારભાર જુઠો ન ઠરી શકે!” મહારાજાએ સહેજ ઊંચા સ્વરથી કહ્યું.

વિમળશાહને આ બધાનો વર્તાવ વિચિત્ર લાગ્યો. એમણે કહ્યું:

“મહારાજ! આ કેાઈ કાવતરું લાગે છે.”

“વિમળશાહ, ભૂલશો મા કે તમે રાજના સેવક છો.”

“મહારાજ! રાજ્યનો સેવક ન્યાય ન માગે? મારી વફાદારી કે કર્તવ્યનિષ્ઠા ઉપર પાણી ફરતું હોય ત્યારે દાદ કે ફરિયાદ પણ ન થાય?” વિમળશાહના હિલમાં દારુણ વેદના થતી હતી.

“વિમળશાહ! રાજના ચોપડા સાચા જ હોય તેને માન્ય રાખવા પડશે! બાકી બીજી વાત કહો!”

વિમળશાહની આંખે હવે સાચી પરિસ્થિતિ દેખાવા લાગી. જે પ્રસંગોને એ સ્વાભાવિક સમજતા હતા, એ એક ઇરાદાપૂર્વક ગોઠવાયેલી બાજીઓ હતી એમ એમને સમજાયું.

“ મહારાજ ! જે એમજ હોય તો પછી કરવું હોય તે કરી શકો છો. ધણીનો કોણ ધણી છે ? ”

વિમળશાહે ઊઠીને દરબાર છોડી ચાલતા થયા. મહારાજ રોષભરી આંખે જોઈ રહ્યા, છતાં સૈન્યના નાયક સામે એકદમ પગલાં ન લેવાય, એમ પણ તેઓ સારી રીતે સમજતા હતા.

વિમળશાહે ઘેર જઈ દુઃખી હૃદયે બધા સમાચાર શ્રીદેવીને કહ્યા.

“ નાથ ! જ્યાં કદર કે વિશ્વાસ ન હોય ત્યાં ક્ષણ વાર પણ વસવું ભયંકર છે. જલદી પાટણ છોડવાની તૈયારી કરવી જોઈએ. ” શ્રીદેવીએ અભિપ્રાય આપ્યો.

વિમળશાહે શહેર છોડવાની તૈયારી કરવા માંડી. આખા ગામમાં પવનવેગે આ સમાચાર પથરાઈ ગયા. સેનામાં મોટો ખળભળાટ થઈ રહ્યો. ગામલોકો વિમળશાહનો પક્ષ લઈ યોલવા લાગ્યા ને રાજનીતિની નિંદા કરવા લાગ્યા.

રાજ ભીમદેવની પાસે સામન્તસિંહ નામનો એક બહુ વિશ્વાસુ અધિકારી હતો. તેણે પણ આ કાર્યની છડેચોક નિંદા કરી.

મહારાજ ભીમદેવ વિચારમાં પડી ગયા. થતાં તો થઈ ગયું, પણ મામલો કાળૂમાં રાખવા જેવો હતો ! પણ હવે તો સાપે છછુંદર ગળ્યા જેવું હતું. વિમળશાહને મનાવવા જતાં પોતાનું માન ઓછું થતું હતું, તેમ તેમને જવા દેતાં રાજ્યમાં મોટી હોહા થાય તેમ હતું.

હવે શું કરવું ? મહારાજ ભીમદેવે પોતાના ખાનગી સલાહકારોને તેડાવ્યા. સૌ વિચારમાં પડ્યા. છેવટે એક યુક્તિ સૂઝી આવી.

“મહારાજ ! ચંદ્રાવતીનો રાજ ધંધુક આજ-કાલ ઉદ્ધત બની ગયો છે. ખંડણી વગેરે નિયમિત મોકલાવતો નથી. એને શિક્ષા કરવા વિમળશાહને મોકલો ! હારે તો તો ઠીક છે. ટાઢે પાણીએ ખસ જશે, ને છતે તો વ્યવસ્થા માટે ત્યાં જ રાખજો.”

“હા, હા, ખરાબર યુક્તિ છે.” સૌ રાજ થઈ ગયા.

વિમળશાહને બોલાવવામાં આવ્યા. મહારાજાએ મીઠા અવાજથી કહ્યું :

“વિમળશાહ ! તમને દુઃખ થાય એ વાત હું પસંદ કરતો નથી. બલે ગમે તે લેણું હોય પણ તે તમારે માટે હું માફ કરી શકું છું.” મહારાજ

હસ્યા અને ધીમેથી મૂળ વાત ઉપાડી.

“વિમળશાહ ! હું ખીજ ચિંતામાં હતો. ચંદ્રાવતીના રાજ ધંધુકની ઉદ્ધતાઈ મને ખટકી રહી છે. એને જ્યાં સુધી હું શિક્ષા ન કરું ત્યાં સુધી મારા જીવને આરામ નથી. અને એ ચિંતામાં મારું મન વ્યગ્ર હોવાથી રાજસભાની વાત ઉપર મારું પૂરતું લક્ષ નહોતું.”

“મહારાજ ! અમારા જેવા સેવકો જીવતા હોય ત્યાં સુધી આપને ચિંતા શી ?”

“વિમળશાહ, પણ કેણુ તૈયાર થાય છે ?”

પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે વિમળશાહે કહ્યું :—

“આજ્ઞા હોય તો હું તૈયાર છું.”

“વિમળશાહ, જાઓ અને કૃતેહ કરો !”

મહારાજએ પીઠ થાપી. વિમળશાહે નમન કરી આજ્ઞા માથે ચઢાવી.

સૌ સૌને જોઈતું મળ્યું હતું. વિમળશાહને હવે પાટણમાં વસવું ગમતું નહોતું. મહારાજને વાણિયાની હિંમત અને પરાક્રમ ડરાવી રહ્યાં હતાં અને મંત્રીમંડળ માટે વચ્ચેથી ઠાંટા નીકળી જતો હતો.

ડંકા નિશાન ગગડયાં. પોતાના ચુનંદા સવારો સાથે વિમળશાહ ચંદ્રાવતીના રાજ ધંધુક-રાજને જીતવા ઘોડે ચઢ્યા. સાથે મ્યાનામાં શ્રીદેવી પણ હતાં.

વિમળશાહે અશ્રુભીની આંખે પાટણને છેલ્લી સલામ કરી. પાટણવાસીઓનાં હૈયામાંથી એ દહાડે ઊના નિશ્વાસ નીકળતા હતા. વિમળ-શાહ ખરેખર ધંધુકરાજ પર વિજય કરવા જાય છે કે મહારાજ તેમને દેશવટો દે છે એ પ્રશ્ન સૌને મૂંઝવતો હતો.

વિમળશાહની વિજયયાત્રા

[૧૦]

❖ ❖ ❖

આ પુરાજની શીતળ છાયામાં પૂર્વ દિશાની તળેટીએ ચંદ્રાવતી વસેલું હતું. ચંદ્રાવતી એ વખતે અલખેલું નગર હતું. એનો વિસ્તાર બહુ મોટો હતો. વેપાર ધમધોકાર ચાલતો હતો અને ધનાઢ્ય વેપારીઓ ત્યાં વસતા હતા. અહીં ધંધુક નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો.

માળવાના રાજા ભોજ સાથેની મિત્રતાને લીધે એ અભિમાની બની ગયો હતો. સામાન્ય રાજાઓને તો એ લેખામાં જ ન ગણતો.

વિમળશાહની સેનાએ ચંદ્રાવતી નજીક પડાવ નાંખ્યો. ગુપ્તચરોએ ધંધુકરાજને ખબર પહોંચાડી

કે સિંહ જેવી ગર્જના કરતો વિમળશાહ આવી રહ્યો છે.

ધંધુકરાજના સૈન્યમાં વિમળશાહ આવવાની વાતથી નિરાશા ફેલાણી. સૌ સમજતા હતા કે વિમળશાહની સામે લડવું એ રમત નથી.

ધંધુકરાજ પોતે પણ વિચારમાં પડી ગયો કે ‘હવે શું કરવું?’

વિમળશાહના નિશાનડંકા ગઢની બહાર ગડગડવા લાગ્યા. ધંધુકરાજ વધારે ગભરાયો. એનું અભિમાન શત્રુ સન્મુખ આવતાં ગળી ગયું. એ બચવાનો ઉપાય શોધવા લાગ્યો.

બીજા દિવસનું પ્રભાત થયું. વિમળશાહનું સૈન્ય લડાઈ માટે તૈયાર થઈ ગયું. પણ જુએ છે તો દરવાજા ઉઘાડા! ન મળે સૈન્ય કે ન મળે હાથી-ઘોડા!

વિમળશાહને લાગ્યું કે અવશ્ય કોઈ કાવતરું રચાયું લાગે છે. કદાચ સૈન્યને નગરમાં ફસાવી હલ્તો કરવાનો ઇરાદો તો નહિ હોય ?

સૌ થોડી વાર દરવાજા બહાર સાવચેતીથી ઊભા રહ્યા, પણ કશી હિલચાલ ન જણાઈ. વિમળશાહ ચુનંદા સવારો સાથે દરવાજામાં દાખલ

થયા. ચોતરફ જોતા જાય, પણ બધું સુનસુનાકાર.
ક્યાંય યુદ્ધની તૈયારી નહિ !

વિમળશાહે સૈન્યને આગળ વધાર્યું. રાજ-
મહેલ આવ્યા. ત્યાં સરદારોનું ટોળું ઊભું હતું.
સૌએ વિમળશાહને જોતાં હથિયારો નમાવી દીધાં
ને ઘોડા આગળ ઢગલો કરી દીધો.

તપાસ કરતાં જણાયું કે રાજ ધંધુક કરીને
બહાર નાસી ગયો છે. એક પણ લોહીનું ખિન્દુ
પાડ્યા વગર ચંદ્રાવતી સર થઈ !

વિમળશાહે મહારાજ ભીમદેવની જય
ખોલાવી સોલંકીરાજનો વાવટો ગઢ ઉપર
ફરકાવ્યો.

ગમે તેમ હોય પણ વિમળશાહની નસોમાં
વફાદારીનું લોહી વહેતું હતું. મહારાજ ભીમ-
દેવનો એ સાચો સેવક હતો. માન કે અપમાન
તો સંધ્યાના રંગો જેવાં છે. એ ખાતર વીર
પુરુષ પોતાની ટેક કેમ છોડે ?

મહારાજ ભીમદેવે વિમળશાહના સૈન્યમાં
ગુપ્તચરો મૂકેલા. તેમણે આ સમાચાર પાટણ
પહોંચાડ્યા. આ બધી વાતો સાંભળી મહારાજ
ભીમદેવની નજર સામેથી ખોટા ખ્યાલના પડદા

હઠી ગયા. વિમળશાહનું વફાદારીભયું સાચું સ્વરૂપ સમજાયું.

અને આથી મહારાજ ભીમદેવે વિમળશાહને ચંદ્રાવતીના દણ્ડનાયક તરીકેનું આજ્ઞાપત્ર તેમજ પોશાક વગેરે ભેટ મોકલાવ્યાં, તેમનાં કાર્યોની ખૂબ પ્રશંસા કરી અને પાટણમાં પણ એક વખત જરૂર આવી જવા લખ્યું.

પરંતુ વિમળશાહને હવે રાજખટપટના ગંદા વાતાવરણથી તિરસ્કાર છૂટ્યો હતો. પાટણમાં જઈ ફરી છળ ને પ્રપંચથી ભરપૂર વાતાવરણમાં પડવાનું મન ન થયું.

વિમળશાહને ચંદ્રાવતી ખૂબ પસંદ પડ્યું. હવે પછીનું જીવન અહીં જ ગાળવા નિર્ણય કર્યો, પણ કળાના પૂજારીને કદી સુંદરતા ને સુધડતા વગરની વસ્તુ ગમતી નથી.

એ વખતનું ચંદ્રાવતી ખહુ સામાન્ય હતું. રસ્તાઓ સુગમ અને સુંદર ન હતા. જળાશયો સ્વચ્છ અને જળથી ભરપૂર ન હતાં. બજારો અસ્તવ્યસ્ત હતી. વિમળશાહે આખા શહેરને એક મનોહર નગર બનાવી દેવાનો પ્રારંભ કર્યો.

ચંદ્રાવતીનું સમારકામ શરૂ થયું. જોતજોતામાં

સુંદર રાજમાર્ગો, સ્વચ્છ જળાશયો, માર્ગ ઉપર છાયા માટે વૃક્ષો, અને પ્રવાસીઓ માટે આરામ-ગૃહો તૈયાર થયાં. બનરો પણ વહેંચી નાખવામાં આવ્યાં. ઝવેરીઓ ઝવેરીબનરમાં, કાપડિયાઓ કાપડબનરમાં, તેલીઓ તેલબનરમાં, ગાંધીઓ ગાંધીબનરમાં; એમ બધું વ્યવસ્થિત બની ગયું. ચંદ્રાવતી ખરેખર અપૂર્વ બની. દેશ પરદેશથી લોકો જોવા આવવા લાગ્યા.

વીર વિમળશાહની ઉમ્મર વધતી જતી હતી. રાજરંગ ને રણભૂમિ હવે ખારી લાગતી હતી. તલવાર જોઈને તો ધૂણા જ થતી. મન શાન્તિ અને સંતોષના માર્ગ તરફ ખેંચાવા લાગ્યું હતું.

તેમણે નાસી ગયેલ ધંધુકરાજને અભયવથન આપી મહારાજ ભીમદેવનો સામન્ત બનાવી દીધો.

આ સમયે વિહાર કરતા જૈનાચાર્ય શ્રી. ધર્મદોષસૂરિ ત્યાં પધાર્યા. તરસ્યાને પાણી મળ્યું. વિમળશાહે બધી રાજખટપટ છોડી ધર્મોપદેશ સાંભળવા માંડ્યો.

ચોમાસું આવવાનો સમય થયો. વિમળશાહે સૂરિજીને ચોમાસાના ચાર મહિના ચંદ્રાવતીમાં પસાર કરવા વિનંતિ કરી.

ભક્તના સાચા ભાવને આધીન થઈ સૂરિજીએ ચંદ્રાવતીમાં ચાતુર્માસ કરવાનું નક્કી કર્યું.

વિમળશાહ અને શ્રીદેવીને અત્યંત હર્ષ થયો. એક દિવસ વિમળશાહે ધર્મોપદેશ શ્રવણ કર્યા બાદ ઊભા થઈ સૂરિજીને વિનંતિ કરી કે:-

“ હું સૂરિવર્ય ! આ જીવનમાં અનેક લડા-
ઈઓ લડ્યો છું, યશ કે ચાકરી ખાતર હજારોનાં
ખૂન વહેવડાવ્યાં છે. મારાં એ કર્તવ્યોનું કંઈ
પ્રાયશ્ચિત્ત હશે કે ? ”

“ સુજ ! મનુષ્ય પ્રયત્ન કરવાનો અધિકારી
છે. હૃદયમાં પાપ માટે પરતાવો થવો એ પણ
પ્રાયશ્ચિત્ત જ છે, છતાં વધારામાં કોઈ તીર્થોદ્ધારનું
કામ કરો ! ”

“ મહારાજ ! એવું કયું તીર્થ છે, જેના
ઉદ્ધારથી મારું કલ્યાણ થશે ? ”

“ પાસે જ છે. પ્રથમ આખું ઉપર તીર્થ હતું.
આજકાલ એનો ઉદ્ધાર કરવાની જરૂર છે. તે
માટે પ્રયત્ન કરો ! ”

વિમળશાહે એ આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરી.

ઉદારતાની અવધિ

[૧૧]

❧ ❧ ❧

એ વાત ઉપર તો આજે વર્ષોનાં વહાણાં
વાઈ ગયાં કે જ્યારે આખુરાજના શિખરો ઉપર
યુગાદિનાથનાં મોટાં મંદિરો હતાં. એ વખતે એની
શોભા ને એની ભવ્યતા અજોડ હતી. હજારો
ભક્તા પ્રતિવર્ષ ત્યાં દર્શનાર્થે આવતા.

કાળનો કઠોર પ્રવાહ આવ્યો અને મંદિરો
ખંડેર બની ગયાં. એ ખંડેરો પણ પૃથ્વીની
છાતી ઉપર ન ટક્યાં. એ ઉપર માટીના થર
ખાઝ્યા ને વખત જતાં ત્યાં ઝાડ ને ઘાસથી
ભરેલું જંગલ બની ગયું.

પાસે જ રહેલાં શિવમંદિરોમાંથી હમેશાં

શંખ ફુંકાતો અને હવનનો ધૂમાડો આકાશમાં
ગુંચળા ખાતો ચઢતો. કદીક આરતી વખતની
મધુર ઘંટડીઓનો રણુકાર સંભળાતો. એ
સિવાય આ સ્થાન નિર્જન હતું.

અહીં સંધ્યાની નમતી હવામાં ચંપાનાં
ફૂલ પરિમલ પ્રસારતાં. સવારે કેશૂડાંથી આખી
ભૂમિ સુશોભિત બની જતી. કદીક પૂજારીઓની
ગાયો અહીં આવતી ને એમના ગળાની ઘંટ-
ડીઓ ગાજી રહેતી.

આજે વિમળશાહ આખું ઉપર ચઢી રહ્યા
હતા. શ્રીદેવી પણ સાથે હતી. પાછળ નોકર
વર્ગ ધીરે ધીરે ચાલ્યો આવતો હતો. જેઓ
કદી આટલું ચાલવાને ટેવાયેલાં નહોતાં, તે આજ
ઉદ્ઘાસભર તીર્થોદ્ધારના વિચારમાં આગળ વધ્યે
જતાં હતાં !

વિમળશાહને અહીં મંદિરો બાંધવાં હતાં,
યુગ યુગ સુધી ન ભુલાય તેવી કૃતિઓ સર્જવી
હતી, પણ બધું ન્યાય અને નીતિને માર્ગે કરવું
હતું. સત્તા કે અધિકારનો એમાં અંશ પણ
ન આવવો જોઈએ ! અને તે માટે એમણે
મહારાજ ભીમદેવની આજ્ઞા પણ મંગાવી હતી.

વિવેકી વિમળશાહે પોતાના વડીલભાઈ મંત્રી નેઢની પણ એ માટે રજા હતી.

મહારાજ સમજતા હતા કે વિમળશાહ કલારસિક છે. એ જે કરશે તે રાજ્યને શોભા આપનારું જ કરશે. એથી એમણે જોઈએ તેટલી જમીન લઈ લેવાની આજ્ઞા મોકલી આપી હતી.

સૌ આબુરાજનાં શિખરો ઉપર પહોંચ્યાં. આચાર્ય ધર્મધોષસૂરિ પણ એ વખતે ત્યાં આવી ગયા હતા.

આબુ ઉપર રહેનારા બ્રાહ્મણવર્ગે અને પૂજારીવર્ગે આ ઉદ્ધારની વાત સાંભળી, ને તેઓ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. કેટલાક વખતથી જમીન પર તેઓ દેખરેખ રાખતા હતા; એટલે તેઓનાં મન ખુશ કરવા માટે વિમળશાહે સુંદર બદલો આપવાનો વિચાર કર્યો, અને તેમાં શ્રીદેવીની સલાહ લીધી.

શ્રીદેવીએ જણાવ્યું: “ નાથ ! આ જમીન આપણે મન સોના જેવી છે, માટે સોનામહોરો પાથરીને તેનો બદલો આપો ! ”

શ્રીદેવીનાં વચનો સાંભળી વિમળશાહે હસ્તે મુખે કહ્યું:

“ દેવી ! હું એ જ વિચાર કરતો હતો, પણ આપણી પાસે ગોળ સોનાનાણું છે. એ પાથરીએ તો થોડી જમીન ખાલી રહે. માટે તેનાથી ચલાવી લેવું કે નવા ચોરસ સિક્કા તૈયાર કરાવવા ? ”

બધા આ વાત સાંભળી આશ્ચર્યમાં ડૂબી ગયા. પ્રાહ્મણે અને પૂજારીએને તો આ જૂની આંખે નવો તમાસો હતો. એમણે આખી ઉમરમાં આવી ઉદારતા ક્યાંય દીઠી નહોતી.

વિમળશાહે ખજાનચીને હુકમ કર્યો કે ચોરસ સોનાનાણું બનાવી ભૂમિને ઢાંકી દો !

હુકમ મુજબ સોનાનાણું તૈયાર કરાવવામાં આવ્યું. જમીન ઉપર પાથરવામાં આવ્યું. પ્રાહ્મણે આ સોનું જોઈ હરખાયા ને શાહની ઉદારતાનાં ગુણગાન કરવા લાગ્યા.

ભૂમિ નક્કી કરવાનું કામ સમાપ્ત થયા પછી બીજી ચિંતા કુશળ શિલ્પશાસ્ત્રીને શોધી લાવવાની હતી. ગમે તેટલું દ્રવ્ય ખરચાય પણ જો કુશળ શિલ્પશાસ્ત્રી ન મળે તો એ એળે જ જાય. આથી વિમળશાહે પોતાના બાહોશ સરદારને કુશળ શિલ્પશાસ્ત્રીને શોધી લાવવા રવાના કર્યો.

અન્નેડ કલાકાર

[૧૨]

ગુજરાતના વડનગર શહેરની બહાર નાનાં નાનાં પરાંઓ જેવાં ગામડાં વસેલાં હતાં. લોકો કારીગરી અને મજૂરી કરી પોતાનું ગુજરાત ચલાવતા. અહીંના કારીગરો કોતરણી કામ માટે બધે પંકાતા હતા.

સવારનો સમય હતો. સીમમાં જતી ગાયોના ધણુની ખરીઓથી ઊડેલી ધૂળ બધે પથરાઈ રહી હતી. એવે સમયે વિમળશાહના સરદારે એ ગામમાં પ્રવેશ કર્યો.

આવનારાઓ ગામથી અજાણ્યા હતા. કારીગરોનાં નામ પૂછતા જાય અને આગળ વધતા જાય.

ધીરે ધીરે બધા એક ચોરા પાસે આવી પહોંચ્યા.

ચોરામાં ખાર—તેર માણસો. સગડીની ચારે તરફ વીંટાઈને બેઠા હતા. ધીરી હાસ્યભરી વાતો ચાલી રહી હતી. સરદાર નજરે પડતાં બધા એ તરફ બેઠે રહ્યા. સરદાર પોતાના મંડળ સાથે નજીક આવ્યો, ને સૌએ રામ રામ કરી સામસામું સ્વાગત કર્યું.

“ભાઈઓ ! મહારાજ ભીમદેવના સેનાધિપતિ અને ચંદ્રાવતીના દંડનાયક શ્રીમાન વિમળશાહ આખુ પહાડ ઉપર દેવાલયો બંધાવવા માગે છે, અને તે માટે એક કુશળ શિલ્પશાસ્ત્રીની જરૂર છે. હું એની શોધમાં આટલો પંથ બેડી અહીં આવ્યો છું. તમે મને કોઈ કાબેલ શિલ્પશાસ્ત્રી બતાવશો ?” સરદારે બેસતાં બેસતાં ખૂબ વિનયથી કહ્યું.

“સરદાર સાહેબ ! અમો બધાએ શિલ્પ-શાસ્ત્રીઓ છીએ. અમારા આ જ હાથે દક્ષિણના મોટા મોટા કિલ્લાઓ બાંધ્યા છે. તોપણો મારો ચલાવો પણ એમાંથી એકેય કાંકરી ખરે નહિ. અરે ! આ હાથથી કેટલાય મહેલો અને વિહાર-

બવનો બંધાયાં છે ! ” એક વૃદ્ધ અભિમાન સાથે વાત કરી.

“ તમારી વાત સાચી, પણ મારો સ્વામી તો નવખંડમાં નામના રહી જાય તેવાં મંદિરો બંધાવવા ઇચ્છે છે. એને તો દુનિયા માથે અજોડ સર્જન કરવાના કોડ છે. એ કોડ પૂરા કરે તેવો કોઈ એવો કલાકાર જોઈએ ! ”

બધા વિચારમાં પડ્યા અને અંતે બોલ્યા :
“ બુઝો, એક વાત કહીએ છીએ. પણ.....ના.....
...અમારો જીવ ચાલતો નથી. તમારાં કામ વખતસરનાં હોય અને કારીગરને તો હૃદયની સ્ફુરણા ઉપર વાત હોય ! બિચારા ગરીબને માથે જિલટી રાજની ખફગી ઊતરે.”

આ સાંભળી સરદારના મુખ ઉપર ચિંતાની રેખાઓ જણાવા લાગી. એણે ખૂબ ભાવભરીના શબ્દોમાં કહ્યું : “ બાઈઓ ! આ તો દયાધર્મના પાળનારનું કામ છે. એને મનુષ્યને ગાળ દેવામાંય ખાપ લાગે છે. અરે બાઈ ! એના ધરની સ્ત્રી તો સાક્ષાત દયા અને ઉદારતાનો અવતાર છે. પ્રસન્ન થાય તો આઓ બવ તારી દે ! જરાય

ભય વગર કહો ! હું જૂઠું બોલતો હોઉં તો
મને સોમનાથ ભગવાનની આણુ.”

સરદારની નમ્રતાથી સૌ પીગળી ગયા.
એક વૃદ્ધે કહ્યું: “ સરદારજી ! જુઓ, અમે એક
માણસ બતાવીએ છીએ, પણ એની પાસે હા
પડાવવી એ કઠિન કામ છે. જરાયે રોક કે દાબ
બતાવશો મા ! નહિ તો એનું મગજ ચસકી
જશે ને પછી સોનાનો પહાડ આપશો કે એના
દૂકડે દૂકડા કરા નાખશો તોય હા નહિ બણે ! ”

વૃદ્ધ થોડી વાર થોભ્યો ને ગળું ખંખારી
ફરી તેણે આગળ ચલાવ્યું: “ ને સરદાર
સાહેબ ! શું કહું એની વાત ! એની
ઉંમર તો મારાથી નાની છે હો ! પણ
ભગવાને એવી કળા ને હથોટી આપી છે
કે એનો હાથ ફર્યો ત્યાં પથરાયે બોલવા બેસે !
એનું નામ કીર્તિધર અને પેલું પૂર્વ દિશામાં
દેખાય તે એનું મકાન. ”

સરદાર આ વાત સાંભળી સ્તબ્ધ બની
ગયો. લક્ષ્મી અને સત્તાની ધાક સામે બેપરવા
રહેનાર માણસની વાત એ આજે જ
સાંભળતો હતો.

લક્ષ્મી ખાતર સારામાં સારા શણાતા માણ-
સોને એણે નીચમાં નીચ કામ કરતા જોયા હતા.
સત્તાની ખીકથી નીતિ અને ધર્મને દૂર ફંગોળી
દેનાર ઘણાયે નામી મદોને નિરખ્યા હતા, પણ
આ તો અજબ જોવો માણસ સાંભળ્યો !

સરદાર એ દિશા તરફ વળ્યો ને આવા
કારીગરને જોવાની ઉતાવળમાં એને ઘેર જલદી
પહોંચ્યો. ઘરની પરસાળમાં કોઈ નહોતું. જોયું
તો ઘરમાં પણ કંઈ રાચરચીલું ન હતું.

“ કીર્તિધરજી, રામ રામ ! ” સરદારે
ખહારથી બૂમ મારી.

“ કોણ છે ભાઈ ! ” અંદરથી અવાજ આવ્યો.
ને ગામડિયું હાસ્ય કરતો કોઈ કારીગર ખહાર
આવ્યો. સરદારે કલ્પનાથી નક્કી કરી લીધું કે
આ જ કીર્તિધર.

“ મહારાજ ભીમદેવના સેનાપતિ વિમળ-
શાહનો સરદાર છું. ”

“ હં, પધારો. ”

કીર્તિધરે એક કિંમતી પાથરણું ખિંચાવ્યું.
સરદારે જોયું કે આ પાથરણું બહુ કિંમતી હતું,
પણ સાચવણ વગર ચૂંથાઈ ગયું હતું.

“ કીર્તિધરજી ! આ પ્રાથરણું ક્યાંનું છે ?
બહુ કિંમતી લાગે છે.”

“ હશે ! મને લાગે છે કે કોઈ રાજાએ ભેટ
આપ્યું હશે. ” મહત્ત્વ વિનાની વાત હોય એમ
જવાબ આપ્યો. સરદારને લાગ્યું કે મુદાની વાત
કરી લેવામાં જ સાર છે.

“ કીર્તિધરજી ! વિમળશાહે આપને
તેડાવ્યા છે.”

“ ભાઈ ! હવે મેં એવો સંબંધ બહુ ઓછો
કરી નાખ્યો છે. મને શા માટે ધ્યાલાવે છે ? મેં
ઓળખ મૂકી દીધાં છે. ”

“ પણ વિમળશાહેને આપની બહુ અગત્ય
છે. એક વખત પધારો પછી બીજી વાત. ”

“ ના ભાઈ, એ નહિ બને ! મને ત્યાં
ધ્યાલાવી હેરાન કરે. મારે હવે કિલ્લાઓ કે ભેદી
કારાગૃહો નથી રચવાં. રાજમહેલો કે વિહાર-
ભવનો નથી બાંધવાં. ભાઈ ! મેં તો બધે અન્યાય
થતો જોયો છે. કારાગૃહ અને કિલ્લાઓમાં બિચારા
સત્પુરુષોને ગોંધી રાખી એમના ઉપર ત્રાસ વર્તા-
વાય છે, ને રાજભવનો અને વિહારભવનોમાં તો
હવે વારાંગનાઓ વસવા આવે છે. ”

કીર્તિધર થોભ્યો. એના બેહરકાર થહેરા ઉપર અત્યારે ઉચ્ચતા છવાયેલી હતી. એણે ફરીથી કહ્યું:

“ખસ ધણું કર્યું, હવે નથી કરવું. સરદારજી ! જઘને તમારા માલિકને કહી દેજે કે કીર્તિધર મરી ગયો છે. હવે વિલાસમંદિરો કે રાજભવનો બાંધનારો કીર્તિધર પૃથ્વી પર હયાત નથી. બાઈ ! મારી પત્ની ગુજરી ગઈ, ગુલાબના ગોટા જેવો પુત્ર પરલોકમાં સીધાવી ગયો; તે દિવસથી આ બંધ કર્યું. નાની જિંદગી માટે આ ઉધામા શા ? પ્રભુની કુદરત જોઈ છું ને મસ્ત રહું છું. મને કીર્તિ કે દ્રવ્યનો લોભ હવે નથી સતાવતો !”

સરદાર તો આભો ખની ગયો. એણે ઘેર ચાંદલો કરવા આવતી લક્ષ્મીને ઠોકરે મારનાર આજે જ જોયો ! આવાને સમજાવવા માટે તો વિમળશાહ પોતે જ જોઈએ.

સરદારે વિમળશાહને બધી હકીકત લખી અને એક ઘોડેસવારને સંદેશો આપી રવાના કર્યા. થોડા દિવસમાં વિમળશાહ પોતે ત્યાં હાજર થયા.

રાજસત્તાનાં બધાં ચિન્હો છોડી એ સાદા વેશે આવ્યા હતા.

“ કીર્તિધરજી ! વિમળશાહ પોતે આવ્યા છે. ” સરદારે વાત કરી. કીર્તિધરે તાકીને વિમળશાહ તરફ જોયું અને એને આશ્ચર્ય થયું કે આ માણસમાં રાજસત્તાની ખુમારી કે અભિમાન કેમ નથી !

“ કીર્તિધરજી ! મારા દ્રવ્યને ઉજળું બનાવવા આવવું પડશે. ” વિમળશાહે હસતાં હસતાં કહ્યું.

“ શાહ ! મેં એક વખત ના પાડી દીધી પછી લાંબી લપ શા માટે ? ” મુખ ઉપર કંટાળો લાવતાં કહ્યું.

“ કીર્તિધરજી ! હું તમને આટલે વર્ષે વિલાસભવનો બનાવવા માટે કહેવા ન આવું ! મારે તો લોકકલ્યાણ માટે પ્રભુનાં મંદિરો ચણાવવાં છે, અને તે પણ આખુના શિખર ઉપર—નિર્દોષ ભૂમિમાં. ” વિમળશાહે યુક્તિથી વાત શરૂ કરી.

“ શાહ ! ધણાયે કારીગરો છે. લઈ જાઓ અને બનાવી લો. ”

“ ના, કીર્તિધરજી, એમ ન બને ! મારે સૃષ્ટિ પર અન્નેડ કલાકૃતિ સર્જવી છે. વર્ષો વીતે

પણ મનુષ્ય જોતાં જ પાગલ થઈ જાય તેવી સ્વર્ગીય કલા ઉતારવી છે. ”

“ બાઈ ! એ તમારું કામ નહિ. એ કામ માટે તો અઢળક દ્રવ્ય જોઈએ. એની પાછળ ફના થવાની તમના જોઈએ. પૂરેપૂરું બનાવવાની ધીરજ જોઈએ. કાલે તમારી ધીરજ ખૂટે ત્યારે મારું નામ લજવાય ! ” કીર્તિધરે ખુમારીભર્યા અવાજે કહ્યું. પોતાની વાતમાં એ પ્રતાપશાળી દણ્ડનાયકની હસ્તી પણ વિસરી ગયો હતો.

“ કીર્તિધરજી, કહો તો બધો બળનો તમારી પાસે ઠાણવું ! કહો તો બધું તમને સોંપી હું સાધુ થઈ જઈ. પણ મારી ઉમેદ પૂરી કરો. ”

“ શાહ ! બપર છે કે જ્યારે અમારી કોતરણી થશે ત્યારે પત્થરના ભૂકાની ભારોભાર ચાંદી જોખવી પડશે ! એ વખતે મન લોભી તો નહિ આવે ને ? ”

“ કીર્તિધરજી ! જેના જીવનમાં ધર્મ સાથી મહાન રહ્યો છે, એ ધર્મની સાક્ષીએ હું વાત કરું છું. ”

“ વિમળશાહ ! તમારા સાચા દિલ ઉપર

અને ત્યાગની અપૂર્વ ભાવના ઉપર મારું હૈયું ફરીથી સતેજ બની ગયું છે, પણ આખુની શરદીની તમને ખબર છે ? મારા કારીગરોનાં આંગળાં જ સજ્જડ થઈ જાય. માટે બાર માસમાં ચાર માસ કામ થઈ શકે ને એ રીતે તો દેવાલય ક્યારે પૂરું થાય ? ” કીર્તિધરે વાંધો બતાવ્યો.

“ બહા શિલ્પી ! દરેક કારીગરને ગરમીનાં સાધનો ને બીજી જરૂરિયાતો પણ હું પૂરી પાડીશ. શરદીમાંયે ગરમી જણાય તો તો કામ થશે ને ? ”

“ હા, જરૂર થશે ! ” કીર્તિધરના હૃદયમાં આવેશ પ્રગળ્યો. નવી કૃતિ બનાવવાના વિચારો એના મગજમાં પેદા થવા લાગ્યા.

“ કીર્તિધર ! એની પાછળ આ જીવન સાથે તમામ સમૃદ્ધિ સમપૂર્ણ છું. ”

“ વિમળશાહ ! મારી સમગ્ર કલા પણ એને સમપૂર્ણ છું. એ આખો દેવપ્રસાદ—અરે એનો એક એક પત્થર જગતને મુગ્ધ ન કરે તો મારો હાથ ફર્યો નકામો ગણજી ! જો એનું એક એક ચિત્ર સજીવન ન લાગે તો, —હમણાં જ બોલી ઊઠશે એવો ભાસ ન થાય તો, મેં તમને દગો

દીધો ગણુને ! હવે સુખેથી પધારો ! હું સમયે
મારા કારીગરો સાથે હાજર થઈશ.”

“ જય પાર્શ્વનાથ ”

“ જય સોમનાથ ”

વિમળશાહ અને સરહાર ચંદ્રાવતી તરફ
ગયા. કીર્તિધરે ખુણામાં પડેલાં હથિયારોને
સંભાળ્યાં, બધા કારીગરોને તૈયાર કર્યા ને રવાના
થવા માટે શુભ દિવસ ને શુભ મુહૂર્ત નક્કી થયો.

અપૂર્વ કથા

[૧૩]

૪ ૪ ૪

આપુરાજના વિશાળ દેહની આસપાસ નાગચૂડની જેમ માર્ગો વીંટળાઈ વળ્યા છે. એ માર્ગો ઉપરથી હાથીઓની હાર સંગેમરમરના પથરાઓ લાદીને ચાલી આવે છે. આખો દિવસ એમના ધંટા ગાળ્યા કરે છે.

આપુરાજના શિખર ઉપર હજારો મનૂરો અને હજારો કારીગરો કામે લાગી ગયા છે. આખો દિવસ કારીગરોનાં ટાંકણાંઓનો અને મનૂરોના ક્રોદાળાઓનો અવાજ સંભળાય છે.

બાર બાર ગાઉના છેટેથી, ખાણોમાંથી લાવેલા સંગેમરમરના સોહામણ પથરો ચોતરફ

વિખરાએલા પડ્યા છે. કારીગરોની શરદી ઉડાડવા દરેકની પાસે સગડીઓ મૂકેલી નજરે પડે છે. કલાકારોને અને મજૂરોને બધી સગવડો મળી રહે તે માટે એક ખાસ અમલદાર દેખરેખ રાખે છે.

કોઈને પણ ઊંચું જોવાની કુરસદ નથી. સહુને પચાસ વર્ષનું કામ પાંચ વર્ષમાં કરવાનો ઉમંગ છે. સૌ ઉધોગી નજરે પડે છે, પણ પેલો મોંઘો શિલ્પશાસ્ત્રી કીર્તિધર ક્યાં છે ?

કીર્તિધર અહીંથી થોડે દૂર એક વૃક્ષ નીચે બેઠકારીથી પડ્યો રહે છે. પડ્યો પડ્યો હાથની આંગળીઓથી કંઈક હવામાં ચિતર્યા કરે છે. કદી કદી ધૂળ ઉપર પણ લીંટા કરે છે.

એણે સૌને આદેશ આપી દીધો હતો કે “ભાઈઓ! ટાંકણાઓ એવાં ફેરવજો કે કેવળ પ્રાણની જ ખામી રહે. દ્રવ્ય ખર્ચનાર બધું તજ કેવળ ઉત્તમ સર્જન ઉપર ઘેલો બન્યો છે, તો તમે પણ પાછા હઠશો મા ! જમાનાઓ સુધી ન વિસરાય તેવી કળા ઉતારજો !”

ને આવી આજ્ઞા આપી ભાઈસાહેબ પોતે તો ફરતા ફરે છે કે સૂઈ રહે છે ! પણ બધા કહે

છે કે એ બેસશે ત્યારે ભૂખ કે તરસ, ઊંઘ કે આરામ બધુંય તજી કામ કરશે ! હજી તો એની કલ્પનાઓમાં જ કલા ઘડાય છે.

કામ શરૂ થયા પછી વર્ષો વીતવા લાગ્યાં. એક વર્ષ પસાર થયું, બીજું વર્ષ પસાર થયું. ત્રીજું પણ ચાલવા લાગ્યું. વિમળશાહ શ્રીદેવી સાથે દિવસો સુધી અહીં રહે છે અને બધું કાર્ય આરીકાદથી જુએ છે. કીર્તિધરની સાથે કલાકો સુધી પોતાની દૃષ્ટિ પ્રમાણે કલાનું વિવેચન કરે છે.

એ રીતે બીજાં ચાર વર્ષ પણ વીતી ગયાં, ને દશકા ઉપર વાત આવી. પૈસો પાણીને મૂલે પપરાતો જતો હતો. છતાં વિમળશાહ કે કીર્તિધરની ધીરજ જરાયે ઓછી થઈ નહોતી.

અને એમાં કેટલા માણસો કામ કરતા ? પંદરસો કારીગરો અને બે હજાર મજૂરો ! હાથી, ઘોડા ને ખચરનો તો એમાં સુમાર જ નહતો.

વિમળશાહ હવે મંદિર પૂરું થવાની રાહ જોઈને બેઠા હતા. દશકા ઉપર ત્રણ વર્ષ વધારે વીતી ગયાં હતાં. તેર તેર વર્ષની અખંડ કામગીરી પછી પણ હજી મંદિર અપૂર્ણ હતું.

હવે કીર્તિધર પૂરી કુશળતાથી નકશી ઉતારી રહ્યો હતો. ૧૪૦ ફુટ લાંબા અને ૯૦ ફુટ પહોળા મંદિરમાં એણે કળાની અદ્ભુત સૃષ્ટિ ખડી કરી હતી. એના સ્થંભો પર આમ્રપર્ણીની હાર, હાથીઘોડાની હાર અને દેવદેવીઓનાં મનોહર નૃત્ય આયોદ્યુષ્ય ઉતાર્યાં હતાં. એના રંગમંડપની છત પણ સંગીત અને નૃત્યના અનેક અભિનયોવાળી પૂતળીઓથી શણગારી હતી. મુખ્ય મંદિરની આસપાસ દેવકુલિકાઓ (દેરીઓ) રચી, તેમાં છતે છતે જુદી ભાતોની રચના કરી હતી. એનાં કમળો જાણે સાચાં સફેદ કમળો હોય એટલાં કેમળ દેખાતાં હતાં. હાથ અડાડતાં પણ કોઈનો જીવ ન ચાલે!

એ ઉપરાંત કેટલીક છતોમાં જૈન ધર્મના મુખ્ય દેવો તીર્થંકરોના જીવનના અદ્ભુત પ્રસંગો કોરી કાઢ્યા હતા.

કોઈ છતમાં તીર્થંકરની માતાને એમના ગર્ભાધાન સમયે આવેલાં સુંદર સ્વપ્નો ઉતાર્યાં હતાં, તો કોઈ છતમાં એમની બાલક્રીડાનાં દૃષ્યો આયોદ્યુષ્ય ખડાં કર્યાં હતાં. એક છતમાં શ્રી. નેમિનાથ નામના તીર્થંકર રાજિમતી નામની યાદવ

કુમારીને પરણવા જાય છે તેનું દશ્ય ઉતાર્યું હતું; તેમાં વધ કરવા પૂરેલાં પ્રાણીઓનો પોકાર સાંભળીને પાછા ફરતા નેમિનાથનું હૃદયભેદક ચિત્ર સહુના દિલમાં સોંસરું ઊતરી જતું હતું.

એક છતમાં એ વખતના ગુજરાતના વહા-
ણવટીઓનું પણ સુંદર ચિત્ર કેરી કાઢ્યું હતું.
કળાપ્રિય કીર્તિધરે પોતાની આંખે જે ડાંઘ જોયું હતું,
તે બધુંજ આ મંદિરની કેતરણીમાં ઉતારી દીધું.
ચૌદ વર્ષની અખંડ તપશ્ચર્યા પછી એક અજોડ મંદિર
તૈયાર થયું. વિમળશાહે અપૂર્વ ઉત્સવ કરી યુગાદિ
દેવની સ્થાપના કરા. કીર્તિધરે હથિયારો દેવ
ચરણે મૂકી કેવળ નિવૃત્તિમાં રહેવાની પ્રતિજ્ઞા
લીધી.

દેશદેશથી લોકો જેવા માટે ઊલટયાં, અને
જેઠ જેઠને સૌ આશ્ચર્યમાં મસ્તક નમાવવા
લાગ્યા.

જીવનસંધ્યા

[૧૪]

❧ ❧ ❧

ધારેલાં કાર્યોની જીવનમાં સિદ્ધિ થાય,
એ પછી જીવન કે મોતનો વધારે અર્થ છે જ નહિ.
કશી પણ કાર્યસાધના વગરનું હજાર વર્ષનું જીવન
નકામું છે. જ્યારે કર્તવ્યની સિદ્ધિવાળું દૂકું જીવન
પણ રસભર્યું છે.

વિમળશાહને બધું સાંપડ્યું હતું. રાજ મહા-
રાજાઓ પણ થોડી જમીન માટે આશરે સાડા
ચાર કરોડ જેટલા રૂપિયા આપતાં વિચાર કરે
એવી વાતને એમણે નજીવી ગણી કાઢી !

ચૌદ વર્ષની તપશ્ચર્યા પછી, અઢાર કરોડ
અને પંચ લાખ રૂપિયાના પાદશાહી ખર્ચ પછી

દેવમંદિરનું નિર્માણ વિમળશાહને કર્તવ્યસિદ્ધિ
જેવું લાગ્યું.

હવે બધું છોડી વિમળશાહ તથા શ્રીદેવીએ
ધર્મકાર્યોમાં ચિત્ત પરોવ્યું. અતિથિઓની સ્વાગતા
વધુ ને વધુ કરવા માંડી. પૂર્વાવસ્થામાં લાગેલાં
યુદ્ધોનાં પાપ ધોવાં શરૂ કર્યાં.

આરાસણ અથવા કુંભારિયાજીનાં દહેરાં
પણ કલાપ્રિય વિમળશાહનાં જ બનાવેલાં છે. આવા
કળાનો અમૂલ્ય વારસો આપનાર આ નરવીરનો
દેહ ક્યારે પડ્યો, તેની ઇતિહાસના પાને નોંધ
નથી; પરંતુ વિમળશાહ મૃત્યુ પામવા છતાં ગુજ-
રાતને કલાની કૃતિઓથી દીપાવનાર તરીકે તેઓ
આજે પણ અમર છે.

દેલવાડાનાં દહેરાં નિરખનાર જગતભરના
પુરુષો, એ મહાપુરુષને આજે પણ ભક્તિભાવે
ભાવભીની અંજલી અર્પે છે.

માતા ગૂર્જરી આવા અનેક નરરત્નોની
જનેતા હો !

કુમાર-કુમારિકાઓના જીવનમાં સાહસ, શૌચ અને સામાન્ય
જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરતી

કુમાર ગ્રંથમાળા

સંપાદક : ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ

બહાર પડેલાં પુસ્તકો.

- ૧ કોયડા સંગ્રહ ભાગ ૧ લો. ૦-૮-૦
દુનિયાભરના કોયડાઓમાંથી ચૂંટી કાઢેલ ઉત્તમ કોયડાઓ.
- ૨ કુમારોની પ્રવાસકથા ૦-૮-૦
ગૂજરાતના સાહસિક કુમારો કેવાં અજબ સાહસ ખેડે છે તેનો હૃદયંગમ ચિતાર આપતી રસભરી કથા.
- ૩ આલમની અજાયબીઓ ૦-૮-૦
વૈજ્ઞાનિક સત્યો પર પ્રકાશ પાડતી જંગતની અદ્ભુત ઘટનાઓ.
- ૪ કોયડા સંગ્રહ ભાગ ૨ નો ૦-૮-૦
ઉત્તમ કોયડાઓનો વિશેષ રમુજ સંગ્રહ.
- ૫ જાપાનની રમણી ૦-૮-૦
જાપાનની એક ક્ષાત્ર રાણીની રોમાંચક જીવનકથા.
- ૬ જંગલકથાઓ ૦-૧૦-૦
જંગલના અને જંગલી પ્રાણીઓ સાથેના દિલ ધડકાવે તેવા પ્રસંગોથી ભરેલી કથાઓ.
- ૭ રમુજ દુચકા ૦-૮-૦
હસી હસીને પેટ દુઃખવા આવે તેવા, જ્ઞાન સાથે ગમ્મત આપે તેવા દુચકાઓનો સુંદર સંગ્રહ.
- ૮ જવાંમદ ૦-૮-૦
શૌર્ય, સાહસની તમત્રાએ ખેડાયેલા પ્રવાસોનું દિલચ્છપ વર્ણન વાંચીને તમને પણ એવું જીવન જીવવાની હચ્છા ભગશે.

ધી જયોતિ કાર્યાલય લીમીટેડ,

જુમ્મા મસીદ સામે, પાનકોર નાકા : અમદાવાદ.

૮૨, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ. ૨

મેહાગૂજરાતની આવતીકાલની આશાઓ

સમાં બાળકો અને કિશોરોનાં

જીવન ઘડનારી વાંચનમાળા

વિદ્યાર્થી વાંચનમાળા

સંપાદક :

ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ

*

આ વાંચનમાળામાં કુલ

૨૦૦ પુસ્તિકાઓ

પ્રગટ કરવાની યોજના છે.

દર વર્ષે ૪૦ પુસ્તિકાઓ એટલે

બે શ્રેણી બહાર પડે છે.

નવ શ્રેણીઓ બહાર પડી ચુકી છે.

*

લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૧૫-૦-૦

પાકું પૂકું ને રંગીન બેકેટ રૂ. ૧૮-૦-૦ [પોસ્ટેજ સાથે]

કુલ ૨૦ પુસ્તિકાઓ રૂ. ૧-૮-૦ [પોસ્ટેજ અલગ]

વિશેષ જાણવા માટે લખો—

ધી જ્યોતિ કાર્યાલય લિમિટેડ

જુમ્મામસ્જિદ સામે, અમદાવાદ.

૮૨, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

૫૦ રૂપિયામાં

બાળ પુસ્તકાલય

આપણા કેળવણીકારો સ્થળે સ્થળે બાળપુસ્તકાલયો સ્થાપવાની હિમાયત કરી રહ્યા છે. તેથી અમોએ ગૂજરાતની બાળીતી સંસ્થાઓ દક્ષિણામૂર્તિ, ધી જ્યોતિ કાર્યાલય લીમીટેડ, ગાંડીવ, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, મે. કરસનદાસ નારણદાસ, નાગરદાસ પટેલ, રમણલાલ ના. શાહ આદિ પ્રકાશકોના પુસ્તકોમાંથી ૪૦૦ પુસ્તકો ચુંટી કાઢ્યાં છે.

આ ૪૦૦ પુસ્તકો લોખંડની ટૂંક સાથે આપવામાં આવે છે. તેથી દરેકને એનો લાભ લેવા ભલામણ કરીએ છીએ.

કિં. રૂ. ૫૦) રવાના ખર્ચ જુદું.

સંપૂર્ણ બાંહેવાળું સૂચિપત્ર એ પૈસાની ટીફીડ બાંડી મંગાવો

તાજેતરમાં બહાર પડેલું નવીન પુસ્તક

વિમાની હુમલો

અને તેમાંથી બચવાના ઉપાયો

હાલના યુદ્ધના વાતાવરણમાં 'વિમાની હુમલો' વિષે સંપૂર્ણ માહિતી આપતું આ પુસ્તક વિમાની હુમલો ક્યાં અને કેવી રીતે થાય તેનું આગેહુજ વર્ણન આપે છે.

કિંમત : ૦-૮-૦ : સવાનવ આનામાં ઘેર બેઠાં મોકલવામાં આવશે.

ધી જ્યોતિ કાર્યાલય લીમીટેડ

જુમામસીદ સામે, અમદાવાદ ૮૨, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૨

ઇનામ માટે પુસ્તકાલયો માટે

તેમજ

ઈતર વાંચનનાં કાઠ પણ
પુસ્તકો માટે નીચેના સ્થળે

પૂછો :

ધી જ્યોતિ કાર્યાલય લી.

૯૨, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ

